

ลักษณะธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๕

ว่าด้วยชาวต่างชาติต่าง ๆ

มหาอำมาตย์ตรี พระยาพิพิธโกศสวรรักษ์

พิมพ์ในงานศพ

คุณหญิงจันทร์ พิพิธโกศสวรรักษ์ จ.จ.

๙
ขมะแนม พ.ศ. ๒๔๖๒

TUDC
พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

16/07/2564

TUDC

16/07/2564

คุณหญิงพิพิธโกไคสววรรษย์ (จันทร์ หังสสุต)

เกิดวันอาทิตย์ที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๗

ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๒

อายุ ๕๖ ปี

คำนำ

มหาอำมาตย์ตรี พระยาพิพิธโกศสุวรรณย์ (เชษฐ หังสสุต) ให้
มาแจ้งความต่อกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ว่าจะ
ทำการปลงศพคุณหญิงจันทร์ พิพิธโกศสุวรรณย์ มีศรัทธาจะพิมพ์
หนังสือในหอพระสมุด ฯ เป็นของแจกสักเรื่อง ๑ ขอให้กรรมการ
ช่วยเลือกเรื่องหนังสือให้ ข้าพเจ้าจึงเลือกหนังสือเรื่องลัทธิดรรมนิยม
ต่าง ๆ ภาคที่ ๕ ให้พิมพ์ตามประสงค์ เรื่องราวหนังสือลัทธิดรรมนิยม
ต่าง ๆ ภาคนี้เป็นอย่างไรจะอธิบายต่อไปข้างท้าย จะกล่าวถึงประวัติ
ผู้มรณภาพก่อน

ประวัติคุณหญิงจันทร์ พิพิธโกศสุวรรณย์

คุณหญิงจันทร์ พิพิธโกศสุวรรณย์ จ.จ. เป็นธิดาหลวงมงคล
รัตน์ (ช่วง ไกรฤกษ์) แลเป็นธิดาคนใหญ่ของขรวิชัยโช้ย จึงเป็นพี่
ร่วมบิดามารดากับเจ้าจอมมาดาชุ่มในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นเจ้าจอม
มารดาของพระเจ้าอินชังนางเธอ พระองค์เจ้าหญิงอาทรทิพยนิภา แล
พระองค์เจ้าหญิงสุจิตราภรณ์นั้น คุณหญิงจันทร์เกิดในรัชกาลที่ ๕
เมื่อวันท ๖ กรกฎาคม บัชวค พ.ศ. ๒๔๐๗

คุณหญิงจันทร์ได้ทำการวิวาหมงคลกับมหาอำมาตย์ตรี พระยา
พิพิธโกศสุวรรณย์ (เชษฐ หังสสุต) แต่เมื่อยังเป็นตำแหน่งนายราช
ภักดีภักดี หุ้มแพรมหาคนเฝ้า เมื่อขจร พ.ศ. ๒๔๒๘ แล้วได้ถวาย

เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้ ถึง
 รัชกาลที่ ๕ เมื่อสามปีไปเป็นตำแหน่งพระยาพิพิธโกศสวรวรย์อยู่ใน
 กระทรวงพระคลัง ฯ คุณหญิงจันทร์ ไตรยพระราชทานเครื่องราช
 อิศริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายในเมื่อรัชกาล พ.ศ. ๒๔๔๓ ในรัชกาลปัจจุบัน
 ไตรยพระราชทานเข็มเสือบ้าชนบท ๓

พระยาพิพิธโกศสวรวรย์กับคุณหญิงจันทร์มีบุตรธิดาด้วยกัน บุตร
 ๖ ธิดา ๓ รวม ๙ คน ถึงแก่กรรมเสียแต่ยังเยาว์ ๔ คน คงเหลือ
 อยู่ ๕ คน คือ

๑ นางสาวเจิม ได้ทำการวิวาห์มงคลกับหลวงนรการวิสุทธ
 (กระหว่างแพ่งสุภา) บุตรพระยาเกษมศุขการ

๒ นายชู มหาคเล็กข้าหลวงเดิม รัชราชการเป็นตำแหน่งสมุห
 ชาญชัยอยู่ในกรมรถไฟหลวง ได้ทำการวิวาห์มงคลกับนางสาวเดือน
 ไกรฤกษ์ธิดาพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ น้องของคุณหญิงจันทร์

๓ นายชอย มหาคเล็ก เมื่ออายุครบอุปสมบท สมเด็จพระบรม
 ราชนินารถ พระบรมราชชนนทรงพระกรุณาโปรดจัดการอุปสมบทพระ
 ราชทาน ได้อุปสมบทที่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นลาสิกขาบท
 แล้ว ได้รัชราชการอยู่ในศาลฎีกา

๔ นายโชติ มหาคเล็ก

๕ นางสาวศรีเรียง

(๓)

คุณหญิงจันทร์อยู่ร่วมทุกข์กับพระยาพิพิธโกเศศวรรมมา ๓๕ ปี
บวชถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม ปีระมา พ.ศ. ๒๔๖๒ จำนวน
อายุได้ ๕๖ ปี สันเรื่องประวัติคุณหญิงจันทร์เพียงนี้

อธิบายเรื่องพิมพ์ในสมุดเล่มนี้

เรื่องหนังสือพิมพ์ในลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ ๕ นี้ เป็นเรื่อง
ลัทธิธรรมนิยมของชาวต่างชาติต่าง ๆ ที่อยู่ในพระราชอาณาจักรสยาม
ข้างฝ่ายเหนือ หนังสือเรื่องนี้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต)
เมื่อยังเป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถ เป็นแม่ทัพขึ้นไปตั้งอยู่ที่เมืองหลวงพระ
บาง ได้เอาใจใส่สืบสวนเรื่องพวกชาวข่าแลลัทธิธรรมนิยมของพวกนั้น ๆ
ส่งมายังหอพระสมุด ฯ ได้พิมพ์ในหนังสือวิจารณ์เป็นตอน ๆ ยัง
หาเคยรวมพิมพ์แยกออกเป็นเรื่อง ๑ ต่างหากไม่ เห็นว่าหนังสือเรื่องนี้
ให้ความรู้จนจะหาได้ว่ายาก หนังสือเช่นนี้แม้ในนานาประเทศก็นับถือ
กันว่า สมควรจะมีสำหรับบ้านเมืองทั่วทุกประเทศ เพราะพวกชาวข่า
มักเป็นประชาชนที่อยู่ในประเทศนั้น ๆ มาเก่าก่อน เมื่อรู้ภาษาแลลัทธิ
ธรรมนิยมที่ถือในคนจำพวกนั้น ๆ ว่าเป็นอย่างไร ๆ อาจจะสืบสวน
เปรียบเทียบให้รู้เรื่องพงษาวดารโบราณคดีของประเทศนั้น ๆ ถอยหลัง
ขึ้นไปได้เป็นอันมาก มีตัวอย่างเรื่อง ๑ ซึ่งปรากฏเมื่อเร็ว ๆ นี้ คือใน
อักษรวิจิตรหนังสือไทยเราขียนด้วยตัวคำให้ ใช้ ไม่นวนไว้ ๒๐ คำ ยังไม่มี
อธิบายแน่ชัด ว่าเหตุใดจึงใช้ ไม่นวนแต่ ๒๐ คำเท่านั้น

๒๕/๐๗/๒๕๖๔
มณฑลพายัพ

(๔)

พบในหนังสือของพวกอาหมซึ่งเป็นไทยจำพวก ๑ อยู่ในแดนพม่าข้างฝ่าย
เหนือ ปรากฏว่าคำที่ใช้ไม้ม้วนในภาษาอาหม เขาอ่านสำเนียงคล้าย
เอ สกค ย ไม่ได้อ่านเป็นสำเนียงโอ เมื่อใดความรู้นั้นเช่นนี้
พยานโดยทันที ว่าพวกชาวละครของเราจะใช้สำเนียงนั้นอยู่จนตายเท่า
ทุกวันนี้ ขอนเป็นตัวอย่างที่จะเห็นได้ว่าได้ความรู้เพราะมีหนังสือเรื่อง
ลทธิธรรมนิยมแลภาษาของชนชาติต่าง ๆ เช่นพิมพ์ในสมบทเล่มนี้
มีประโยชน์สำหรับเปรียบเทียบกัน จึงเป็นของที่สมควรจะพิมพ์ให้
แพร่หลาย

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคุณคุณวิมลราชทัตถ์นิธานปทาน ซึ่งพระยาพิพิธ
โกศลสรวรย์ ได้ทำการปลงศพคุณหญิงจันทร์ผู้ภรรยา แลได้พิมพ์
หนังสือเรื่องนี้ให้แพร่หลาย เชื่อว่าท่านทั้งหลายที่ได้รับหนังสือนี้ไป
คงจะอนุโมทนาทั่วกัน.

กิ่งวงษ์พานุก สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๘ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๕

สารบัญ

ว่าด้วยชาวต่างชาติต่าง ๆ	หน้า ๑
ว่าด้วยชาติพม่า	๑, ๒
ว่าด้วย โอนี่ & ชนิก	๑, ๖
ว่าด้วย โอนี่ดำ	๑, ๗
ว่าด้วย โอนี่อาภา	๑, ๘
ว่าด้วย โอนี่ป่าแต้	๑, ๙
ว่าด้วย โอนี่ขาว	๑, ๑๐
ว่าด้วย โอนี่ฮาลัง	๑, ๑๑
ว่าด้วย แม้ว & ชนิก	๑, ๑๒
ว่าด้วยคนชาติลัซลอส	๑, ๑๓
ว่าด้วยคนชาติซอชญา	๑, ๑๔
ว่าด้วยเย้า & เจ้าพวก	๑, ๑๕
ว่าด้วยคนชาติซำเออ	๑, ๑๖
ว่าด้วยคนชาติซำกง	๑, ๑๗
ว่าด้วยคนชาติซำบ้านนาน	๑, ๑๘
ว่าด้วยคนชาติซำผอ	๑, ๑๙
ว่าด้วยคนชาติซำแจะ	๑, ๒๐
ว่าด้วยคนชาติผู้ไทย คำ, แคง, ชาว.	๑, ๒๑
ว่าด้วยผู้ไทยขาว	๑, ๒๒
ว่าด้วยคนชาติซำขาว	๑, ๒๓
ว่าด้วยคนชาติม้อย	๑, ๒๔
ว่าด้วยคนชาติซำหิน	๑, ๒๕
ว่าด้วยคนชาติซำชวก	๑, ๒๖

ว่าด้วยชาวต่างชาติต่าง ๆ

ในพระราชอาณาเขตราชธานีรัตนออกเฉียงเหนือ มีคนชาติภาษาต่าง ๆ อาศัยอยู่ชุกชุมในป่าเป็นอันมาก คนชาติชนิคมต่าง ๆ นี้ มีลัทธิธรรมเนียมภาษาต่าง ๆ กัน จึงจะได้พรรณาคืออะไรก็ได้
พรรณาดัง

- ๑ บ้านเมืองเคหสถานทำครัว
- ๒ รูปร่างลักษณะกิริยาภาษาพูดแลหนังสือ
- ๓ อาหารแลผ้าห่มเครื่องประดับกาย
- ๔ วิชาชำนาญการเลี้ยงชีพ ฤๅสินค้าต่าง ๆ ที่ไปมา
- ๕ หัตถ์พาหนะบริวารภษนะเครื่องใช้
- ๖ เงินใช้แลกเปลี่ยนซื้อขายกัน
- ๗ ธรรมเนียมการรยาแลคฤหัสถ์เลี้ยงบุตร
- ๘ การพยาบาลแลปลงศพ
- ๙ การนับถือศาสนา แลการประสมเล่นมโหรีศพ เป็นเทศกาล

ตามอุบาย

คนชาติต่าง ๆ ที่จะพรรณาคืออะไรได้นี้ ย่อมอาศัยอยู่ในปลายเขตแดน ใช้จะมีแต่ในพระราชอาณาเขตสยามเท่านั้นหาไม่ได้ มีทั่วไปในประเทศต่าง ๆ คือ ประเทศจีน พม่า ซึ่งติดต่อกับพระราชอาณาเขต

แลคนแดนอื่น ๆ ก็มีคนต่างชาติต่างภาษาหาใคร่อยู่เหมือนกัน แต่คนชนิดอย่างนั้นชอยชอยตามบ้านเขาป่าเขาเขตแดนที่ไกลจากบ้านเมือง แต่ไม่หาใครยั้งมันอยู่เป็นถิ่นที่หาไม่ได้ มักย้ายยกครอบครัวเที่ยวอยู่ในป่าเขาที่อื่น ๆ ต่อไป ถึงแม้ว่าบ้านเมืองใครจะเผอแผ่เจอบานความบำรุงเลี้ยงรักษาไปถึงคนชาติต่าง ๆ นั้น ก็คงจะไม่รักษาบำรุงความเจริญให้รุ่งเรืองได้ คงจะหลยหลกหนีห่างออกไปอยู่ตามป่าเขาเช่นนั้นเป็นธรรมดา

ว่าด้วยชาติพม่า

๑, คนชาติพม่านั้น หาใคร่อยู่ในดินเมืองภพาง ซึ่งเป็นพระราชอาณาเขต ข้างทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกกับประเทศจีนแลพม่า แลพม่าพวกนี้ปลูกโรงหาใคร่อยู่บนเขาที่สูง ๆ โรงนั้นมีหลังคาตกลงมาซีกกบพน มีประตูเข้าออกสองข้างทาง ด้านสกัดในโรงนั้น ก็เป็นห้องยกเป็นแคร่ชั้นสูงประมาณศอกหนึ่งสำหรับเป็นที่นอน ในห้องนอนนั้นก็กั้นฝาประตูไปมาถึงกัน โรงนั้นมุงด้วยหญ้าคาผ่าซีกแตะ แลบางคนก็ทำด้วยไม้จริงข้าง โรงใหญ่เล็กก็ตามสมควรที่จะมีครอบครัวอยู่อาศัยตามมากแลน้อย

๒, ลักษณะร่างกายกิริยาแลภาษานั้น มีร่างกายลำสันแข็งแรง ผิวกายมีสีดำโดยมากทั้งชายหญิง ฮากัยกิริยาแข่งกระต้าง ไม่เรียบร้อยเหมือนคนในบ้านเมือง มีภาษาพูดเป็นภาษาหนึ่ง แต่มีสำเนียงคล้ายภาษาแขกกาลิง แต่ไม่มีหนังสือใช้

๓, เครื่องนุ่งห่มแต่งกายแลอาหารนั้น รัยประทานเข้าเจ้าเป็น
 อาหาร แลกขเขาชองกินทำควยเนอส์ตัวต่าง ๆ แลเนอปลา แต่ชอย
 กินผักต่าง ๆ มาก ผ้านุ่งห่มแลตกแต่งกายนั้น ผู้ชายขวันผมเขย
 อย่างจีน แต่ถกผมไม่ใส่ไหม ไซเขยแลลูกขคปลอ้งไม่นอย ๆ มีข้าง
 สำหรับรัยเป็นเครื่องประดับขนคคระ แลประดับไว้ทคอห้อยลงมาเหมือน
 สวมลูกประคำ มีสามสายสี่สายแลเอาไม้หวายต่าง ๆ แลเหล็กมา
 ทำเป็นกำไลสวมขอมือแลตามลำแขนเป็นเครื่องประดับ บางคนทมิ
 เงินก็ทำควยเงิน นุ่งกางเกงจีน มีผ้ารัดทอ้งเป็นเข้าสำหรับใส่เงินติดตัว
 อยู่เสมอทุก ๆ คน ไซเสื้อรูปเหมือนเสื้อกางตั้ง ทำแขนแลตัวเสื้อ
 นั้นสั้น สำหรับใส่เมอฤดูหนาว เสื้อกางเกงเครื่องนุ่งห่มของชายนั้น ไซ
 สักาแลสีน้ำเงินเป็นผ้าทำควยฝ้ายไซเอง

ผู้หญิงนั้นไว้ผมยาวเกล้ามวยรวบไว้ข้างหลัง แลเจาะหูทำแผ่น
 ลานควยเงินม้วนกลมสอดไว้ ในหูโตประมาณ ๒ นิ้ว แลสวมปลอก
 แขนทำควยเงินแลเหล็กหวายไม้ต่าง ๆ เหมือนอย่างชายนั้น สวม
 แดทขอแขนทขอมือขนเคยวเท่านั้น หาเหมือนชายไม้ นุ่งผ้าสั้น ห่ม
 เสื้อต่าง ๆ มีสีทามันเทาเป็นคั้น ไซผ้าโพกคคระควยผ้าสีต่าง ๆ
 ผ้าเครื่องนุ่งห่มของพวกพม่าทงหญิงชายนั้น เป็นผ้าฝ้ายทอไตเอง
 หาไตชอจากชาติอื่นไม่

๔, วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลียงชีพ คอจกสถานเครื่องไซ
 บางอย่างควยไม้แลหวายต่าง ๆ มีเขสำหรับใส่สิ่งของขงขรรทุกแลว
 คอนสพายเอาไปโดยคคระแลเข้าเป็นคั้น แลคเหล็กทำอาวุธต่าง ๆ ใ้ข้าง

มีวิชาชำนาญใช้อาวุธนำไม้แน่น ได้ยิงนกแลสัตว์ต่าง ๆ มีค่างแลชน
เป็นต้น มาบริโภคเป็นอาหาร ทำการเลี้ยงชีพด้วยการทำไร่เข้าอย่าง
หนึ่ง เลี้ยงสุกรตอนชาย ทำไร่ฝ้ายชายแก่พวกช่อ พวกผู้ไทย ซึ่ง
เป็นพ่อค้านำเอามาบรรทุกสินค้า คือเหล็กแลอาวุธมีคขวานต่าง ๆ ขึ้น
แลเกลือเป็นต้น มาขายแลกเปลี่ยนกับพวกพม่า

๕, หัวหน้าที่เคยบังคับว่ากล่าวกันมิได้มียศศักดิ์แลอำนาจซึ่งกันแล
กัน เสมอชาติกันทั้งพวก เว้นแต่ที่พวกพม่าได้พร้อมกัน เห็นผู้ใดควร
จะเป็นทนายขอเชอพงโค ก็ยกขึ้นให้เป็นนายบ้านเท่านั้น ก็ไต่ว่ากล่าว
เชอพงบังคับกัน แลพาหนะเครื่องใช้ช่วยแรงนั้น คือม้าแลโคกระบือ
บ้าง ก็พาหนะเครื่องใช้สำหรับเรือน มดวอยซามแลหม้อทองแดงที่
ขอจากพ่อค้าชื่อนั้นบ้างก็เล็กน้อย

๖, เงินใช้แลกเปลี่ยนชอชายกันนั้น ใช้เงินมิได้เลือกว่าเงิน
ของชาติภาษาใดใช้ได้ทุกชนิด เพราะใช้ซึ่งต้อออกเป็นน้ำหนักตาม
ราคาของมากแลน้อย ไต่ชอชายแลกเปลี่ยนกันกับพวกช่อพวกผู้ไทย
เสมอมา

๗, ธรรมเนียมที่จะไต่สามภรรยา นั้น ชายไปขอหญิงต่อผู้ใหญ่
ของหญิง ๆ ขอมยกให้แต่งงานกันแล้ว ชายก็พาหญิงมาอยู่ด้วยกันใน
สำนักของชาย วิชาแต่งงานนั้น ก็แต่งของเครื่องเล่นให้หญิงฝ่ายชาย
ฝ่ายหญิง แลวงเลี้ยงกันเหมือนธรรมเนียมจีน การคลอดบุตรนั้น ก็อยู่
ไฟ มิได้เปลี่ยนแปลงอันใดหามิได้

๘, การรักษาพยาบาลไซช่วยนั้น เมื่อช่วยไขลงก็ให้กินยาราก
 ไม่ตามทีลือว่าเป็นยา บางทีก็หายบางทีก็ตาย แต่มีความกลัวแก่โรค
 ผักกาดเป็นอย่างยิ่ง ถ้าคนใดเกิดโรคผักกาดจนแล้วพวกญาติพี่น้องแลบิดา
 ญาติมิตรซึ่งเป็นทวักก็กลบเป็นทก็กลบตกลัว ทั้งคนไข้ผู้นั้นไว้ปากกันหนีไป
 อยู่ในบ้านสงฆ์ตายนั้น ครั้นไปจากคนไข้ก็หลายวัน ประมาณว่าคน
 ไขนั้นจะถึงแก่กรรมลงไ้แล้ว จึงชวนกันมากในบ้านนั้น ถ้าคนไขนั้น
 ยังไม่ถึงแก่กรรมก็กลบไป ถ้าคนไขนั้นหายจนจริงจะกลบเข้ามาอยู่ใน
 บ้านตามเดิมไ้ ถ้าเห็นคนไขนั้นตายแล้ว จะกลบมาอยู่ตามเดิม ก็
 ต้องเอาไฟเผาโรงที่คนไขตายนั้นเสียแล้วจึงจะอยู่ต่อไป การททาดังน
 เพราะความกลัว ภัยโรคผักกาดนั้นจะติดกัน จึงไ้เผาศพแลที่อาไ้ครยนั้น
 เสีย ถ้าศพนั้นตายด้วยโรคอื่น ก็ใช้ธรรมเนียมฝังทิ้งสน

๙, ธรรมเนียมถอสาสนา ซึ่งเป็นที่นับถือว่าจะช่วยคนให้พ้นทุกข์
 ไ้ มีความนับถือยำเกรงแก่ผีเรือนของเขา แลถอความจรรไรซึ่งจะทำ
 ให้เสื่อมความศุขต่าง ๆ ถ้าไ้เนอนกปลามาถึงที่อยู่ที่เขาชนไว้บน
 เหนือศีรษะทอนของตน กระทำเส้นไหว้ผีเรือนแล้วจึงจะรับประทานไ้
 แลความถออีกอย่างหนึ่ง คือ ผัวเมียไม่นอนรวมกันในทแห่งเดียว นอน
 อยู่ในห้องเคียงกันแต่กันไว้คนละแห่ง มีไม้สอดฝาไ้ถึงกันเป็นทสำคัญ
 เมื่อผัวเมียจะไ้หากัน ก็ขบไม้สำคัญนั้นให้ถกถายรู้สึกตัวเสียก่อน
 แล้วจึงเข้าไ้หากัน ถ้าไม่ทำคังนั้นไ้หากันเมื่อยมีทนี้ไว้ ก็ถอว่า
 เป็นการอัปมงคลไปคัง ๆ แลเป็นความผิดมาก เพราะถอนั้นห้องนอน

ของพวกพม่าจึงมีไม้สอกตลอดถึงกัน เป็นที่สำคัญเช่นนั้นทุก ๆ ห้อย
สำหรับทุก ๆ คน ประการหนึ่งถือว่าที่คนใดเอาไครยทำไว้คงอยู่ ถ้า
ไครยนั้นย่อยลงก็มักยกย้ายยกครอบครัวไปตั้งอยู่ในที่ตำบลอื่น ๆ ต่อไปอีก
เพราะฉะนั้นจึงมีไครยเมืองฮาไครยอยู่ในที่ใดให้เป็นที่แห่งเดียวได้

อนึ่งยังมีคนป่าซึ่งคล้ายคลึงกับพวกพม่า มีอีก ๓ ชนิดนับเข้า
เป็นพวกเดียวกัน คือเรียกว่าล่าหมี่ ๑ ฮาไครยอยู่ในดินเมืองภูฝาง ข่า
กง ๑ ฮาไครยอยู่ในดินเมืองตองเซตวเมืองไล เหล่าอีก ๑ ฮาไครยอยู่
ในดินเมืองแยเซตวเมืองไล คนทั้ง ๔ จำพวกนี้มีรูปร่างแลความประพฤติ
ใช้ขนบธรรมเนียม นุ่งห่มประดับกายก็เหมือนกัน แต่ภาษาพูดแตกต่างกัน
กันไปบ้าง แต่ฟังเข้าใจกันเหมือนเช่นลาวกับไทย พูดรู้จักกันเช่นนั้น

๓ ว่าด้วยโอนี่ ๔ ชนิด

คนป่าชาติหนึ่งนั้นเรียกว่า โอนี่ ภาษาผู้ไทยเรียกว่าข่าคอ คน
ชาติโอนี่มี ๔ ชนิด โอนี่คำฤโอนี่ถ้อ ๑ โอนี่ฮาก้า ๑ โอนี่ฮาสัง ๑
โอนี่ทั้ง ๔ จำพวกนี้ใช้ขนบธรรมเนียมแลความประพฤติเหมือนกัน แต่
ภาษาสำเนียงแปลกเปลี่ยนแปลงกันไปบ้างพอฟังเข้าใจกัน แลโอนี่ทั้ง ๔ ชนิด
นี้ จะมีแปลกกันอยู่แต่เครื่องประดับกาย พวกโอนี่นี้ไครยอยู่ใน
ดินเมืองภูฝาง ชอบเอาไครยปลูกโรงอยู่บนภูเขาที่สูง ๆ ทำที่อยู่แล
ประพฤติอาการปริยาต่าง ๆ ก็เหมือนกันกับพวกพม่า ถึงทุกถ้าวมาแต่
เขืองต้นแลวนั้น ทุก ๆ ช่อ ๆ ไครยที่แปลกประหลาดจึงจะไครยขายตั้ง
ต่อไป

๔ ว่าด้วยโอนี่ดำ

๓ โอนี่ดำ ผู้ชายไว้ผมเปียถักไม้ไผ่ใหม่ นุ่งกางเกงขาสั้นพอ
 ปกเข้าลงหน่อยหนึ่ง ใต้เสื้อแขนใหญ่แต่ช่วงตัวแลแขนสั้น ๆ มีผ้ากำ
 โปกคี่คะ ถ้าเดินทางไกลก็ใช้ผ้าพันข้อเท้าจนมาถงเข้า ผ่านแกว้ง
 ประมาณคืบหนึ่ง เสื้อผ้าเหล่านี้ใช้สีกาทางสน

ผู้หญิงนั้นไว้ผมยาวเกล้ามวยไว้ข้างหลัง บางคนก็มีวนผมพัน
 รอบคี่คะหาได้เกล้าไม้ แล้วใส่หมวกประดับด้วยเขี้ยวแลลูกขี้ตลกเก๋อຍ
 ปล้องไม้เล็ก ๆ ร้อยประดับหมวกนั้น ทำด้วยผ้าสีต่าง ๆ มีรูปเป็น
 สีสหลยม แต่ขอคนนั้นลดกันให้เล็กลง สวมเสื้อยาวปกลงมาถงเข้า
 ทชายเสื้อแลขอมอเสื่อนนชดขวยผ้าแดงแลผ้าสีต่าง ๆ เป็นสายสลัยกัน
 คุมแลคอเสื้อก็ประดับกรงด้วยเขี้ยวแลลูกขี้ตลกต่าง ๆ เสื่อนนใช้พันค้ำ
 หวายย้อมด้วยสีต่าง ๆ ถักเป็นสายแกว้งกว้างประมาณ ๓ นิ้ว ๕ นิ้ว ๕ นิ้ว
 คาคไว้ที่เขวนอกเสื้อเรียง ๆ กันเป็นสามสายสี่สาย ๓ เป็นลวดลายสลัย
 กัน นุ่งกางเกงสั้นพอปกเข้าลงหน่อยหนึ่ง แต่กางเกงนั้นขาแคบ
 มีผ้ากำพันแข้งเหมือนผู้ชาย เจาะหูใส่ควงวงกลมเช่นวงแหวน ทำ
 ด้วยเงิน ควงนั้นใหญ่ยานลงถึงข่า ใส่รองเท้าเขี้ยวด้วยผ้า สวมปลอก
 แขนทำด้วยเงินแลเหล็ก แลมีถ้อยสุขขยา ใช้กลิ้งองทำด้วยไม้

ว่าด้วยโอนี่อาก้า

๓ โอนี่อาก้า ผู้ชายแต่งตัวไว้ผมเปียถักไม้ไผ่ใหม่ ทั้งหญิงชาย
 อาก้าก็รักษาแต่งร่างกายจนบรรรมเนยม ก็เป็นเช่นอย่างโอนี่คาทางสน

๕ ว่าด้วยโอนี่ป่าเต้

โอนี่ป่าเต้^๕ เครื่องแต่งตัว^๕นุ่งห่มก็เช่นเดียวกับโอนี่คำ^๕ฎา
โอนี่อาก้า แต่โอนี่ป่าเต้^๕นั้นเครื่อง^๕นุ่งห่มแต่งกายแลที่อยู่^๕สถปรกเสว
ทรามากกว่าโอนี่สอง^๕จำพวก^๕ที่กล่าวมาแล้ว^๕นั้น

แต่ถ้อย^๕อีก^๕นอก^๕อย่าง^๕หนึ่ง คือไม่^๕ทำ^๕อัน^๕ตรา^๕ย^๕สัตว์^๕ใหญ่^๕ใน^๕ป่า
เป็น^๕คัน^๕ว่า^๕ข้าง^๕ แรก^๕ โคน^๕กระ^๕บือ^๕ ถ้า^๕ผู้^๕ใด^๕ทำ^๕อัน^๕ตรา^๕ย^๕สัตว์^๕ใหญ่^๕เหล่านี้^๕
แล้ว แล^๕เอา^๕เนื้อ^๕สัตว์^๕นั้น^๕มา^๕บริ^๕โภค ก็^๕ถือว่า^๕จะมี^๕อัน^๕ตรา^๕ย^๕แก่^๕ผู้^๕นั้น^๕
ด้วย^๕เหตุ^๕ต่าง^๕ ๆ

๖ ว่าด้วยโอนี่ขาว

๓ โอนี่ขาว ใช้^๕เครื่อง^๕นุ่ง^๕ห่ม^๕ทั้ง^๕ชาย^๕ทั้ง^๕หญิง^๕แต่^๕ล้วน^๕ขาว นอก
นั้น^๕เป็น^๕เหมือน^๕โอนี่คำ^๕ดัง^๕ที่^๕กล่าว^๕มา^๕แล้ว^๕ทุก^๕ประการ

ว่าด้วยโอนี่อาสัง

โอนี่อาสัง ใช้^๕เครื่อง^๕นุ่ง^๕ห่ม^๕นั้น ผู้^๕ชาย^๕แต่ง^๕เช่น^๕โอนี่^๕ที่^๕กล่าว^๕มา
แล้ว แต่^๕ผู้^๕หญิง^๕ใช้^๕เครื่อง^๕นุ่ง^๕ห่ม^๕ประ^๕คัษ^๕กาย^๕ต่าง^๕กัน ไว^๕ผ^๕ม^๕ยาว^๕ม้วน
พัน^๕รอบ^๕คัษะ มี^๕ไต^๕กลม^๕มว^๕ย มี^๕ผ^๕า^๕ขาว^๕นอ^๕ย^๕ทำ^๕เป็น^๕รูป^๕เหมือน^๕ใบ^๕โพธิ
ประ^๕คัษ^๕ด้วย^๕ลูก^๕เค^๕อย^๕ลูก^๕ข^๕ท^๕รม^๕ผ^๕า สำหรับ^๕ปะ^๕ไว้^๕ที่^๕หน้า^๕ผ^๕าก แล^๕มี
ผ^๕า^๕ผ^๕ืน^๕ใหญ่^๕เป็น^๕สี^๕ต่าง^๕ ๆ พัน^๕คัษ^๕ะ^๕ที่^๕ข^๕น^๕น^๕ไว ให้^๕ผ^๕าน^๕น^๕น^๕
ห้อย^๕แล^๕ข^๕ออก^๕มา^๕ถึง^๕ห^๕ว่าง^๕ค^๕ว^๕พอ^๕แล^๕เห็น^๕ไต ใส่^๕ต่าง^๕ห^๕ทำ^๕รูป^๕เหมือน^๕ขอ
มี^๕กล^๕ย^๕เป็น^๕แฉก รูป^๕คล้าย^๕ต่าง^๕ห^๕ระ^๕ยา สวม^๕เส^๕อ^๕ยาว^๕ถึง^๕เข^๕า ท^๕ค^๕ข
เส^๕อ^๕มี^๕ผ^๕าส^๕เหล^๕อง^๕แฉ^๕ง^๕ต่าง^๕ ๆ ข^๕ลิ^๕ข^๕ร^๕มี^๕ร^๕อบ^๕เส^๕อ นุ่ง^๕กาง^๕เกง^๕ขา^๕แค^๕ย^๕สั้น

พอ^๕ปัก^๕เข^๕า

ไอหนึ่ง & อย่างนี้ ถ้าอยู่ในที่แห่งเดียวกันแล้ว จะสังเกตว่าเป็น
ไอจำพวกใดนั้นไม่ได้เลย ด้วยกิริยาอาการนั้นคล้ายคลึงกันทั้งสิ้น

แลภาษาที่พูดนั้นใช้ความนับดังนี้

ค ี ชำ เอ ง่า กว ไซ แห้ เกว เส คียา เถถึง เสถึง
๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๐๐ ๑๐๐๐ ๑๐๐๐๐

พวกไอหนึ่ง ถ้าเป็นคนมั่งมั่งมักมักหรือหนึ่งสองพัน ได้ไปเรียนมาจาก
จีน ขนบธรรมเนียมมักผิดไปข้างจีนโดยมาก

๗ ว่าด้วยแม่ & ชนิด

คนจำพวกนี้ ภาษาจีนเรียกว่าแม่ แม่วนเดิมก็มาจากประเทศ
จีนเมืองเสฉวน เข้ามาหาค้าขายอยู่ในจีนเมืองใด แล้วก็แพร่หลาย
แยกย้ายเที่ยวไปอยู่ในที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตข้างทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือ ชาติแม่ & ชนิดนี้ เรียกว่าแม่หัวแดง ๓ แม่
ลาย ๓ แม่ดำ ๓ แม่ขาว ๓ เปน & ชนิด

๑ แม่ทั้ง & ชนิดนี้ ชอบปลูกโรงช่อบนภูเขาสูง ๆ ไม่อยู่ที่พื้น
แผ่นดินราบเลย โรงเรือนที่หาค้าขายนั้นทำเหมือนโรงเงินเลื่อยไม้ หลัง
คาโรงมุงด้วยหญ้าคา ฝาโรงทำด้วยดิน แล้วอิฐทำนั้นเอาไม้กระดาน
ปักขวางสองข้างชนายเข้า เอาดินใส่ข้างในกะตุงให้แน่น แล้วก็เลี่ยน
ขึ้นไปเป็นชั้น ๆ คูก็เช่นนั้นก็ฝาผนังตึก แต่โรงนั้นเคยไม่สูงจะสูงนัก
ยกพนชนเฉพาะเคียงนอน กว้างประมาณ ๒ ศอก สูงประมาณ ๑ ศอก

ในโรงนั้นกันห้องกว้างแคบประมาณพอเตียงนอน โรงหนึ่งก็อยู่ด้วย
กันครวหนึ่ง เหตุที่ไซ้กันทำพานนี้เพื่อที่จะกันความหนาว เพราะที่อยู่
บนเขาสูงแลหนาวจัด

๒ ลักษณะร่างกายของแมวมมผล ทั้งชายหญิงย่อมขาวมกำลัง
แข็งแรง ภาษาพูดมีอย่างหนึ่ง คือกันเชื่อว่า (เน่าเห็น) ไม่มีหนังสือ
ไซ้ มีแต่คนที่ได้ไปเรียนหนังสือจนกโต ไซ้หนังสือจนแลภาษานี้ของ
แมวมมคณ อ ฮาว บี เปลา จี เจา จาง ยี จ้า เก้า
๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐

๓ เครื่องนุ่งห่มประดับกายของแม่วพวกนี้ ย่อมมีประการต่าง ๆ
กันทั้ง ๔ ชนิด แต่ในทั้นจะว่าด้วยแม่วหัวแดงก่อน แม่วอื่น ๆ จะได้แสดง
ในที่ต่อไปข้างหน้านั้น

แม่วหัวแดง ผู้ชายชวนเขยไว้ผมเหมือนเงิน แต่ถักผมเปล้าไม่ใส่
ไหม ใช้ผ้าแดงแลขนไก่แดงเสียบประดับโพกไว้บนศีรษะ สวมเสื้อ
แขนสั้นควสัน แต่กว้างอย่างเสื้อกว้างตั้ง นุ่งกางเกงขากว้างประมาณ
ศอกหนึ่ง แต่สั้นพอปกเข่า มีผ้าพันข้อเท้าถึงเข่า

แม่วหัวแดงผู้หญิงนั้น ไว้ผมยาวข้าง เกตุ้ามวยรวมไว้ข้างหลัง
ข้าง บางคนก็ไซ้เอาผมพันรอบศีรษะข้าง มีผ้าแดงผืนน้อย ๆ คลุมบน
ศีรษะ แลเอาผ้าสีต่าง ๆ โพกชั้นนอก แลผ้าโพกศีรษะหญิงนี้
ใหญ่กว่าผ้าโพกศีรษะผู้ชาย ใส่ต่างหุมี่รูปเหมือนขนมปังแขวนอยู่ในหู
ขอต่างหูกว้างยาวประมาณคืบหนึ่ง เมื่อเวลาทำการงาน ก็เอาต่างหู

เกยวกันไว้ข้างหลัง สวมกำไลมอทำด้วยทองเหลืองทองแดง เหล็ก
 แลเงิน นุ่งผ้าขบเขวพอประขบรอบเท่านั้น แล้วมีผ้าห้อยนำอีกผืน
 หนึ่ง อย่างเช่นผ้าห้อยนำไซน เพื่อจะบังผ้านุ่งทคาคเขวนั้นแตกออก
 เมื่อจะนั่งกตวกเอาผ้าห้อยนำรอกนั้นนั่ง สวมเสื้อยาวอย่างเสื้อญวน
 ปกกลงถึงเข่า แลใช้ผ้าพันข้อเท้าจนมาถึงเข่า ผ่าพันข้อเท้านม
 ความประสงค์ว่า เมื่อเดินนั้นเนื้อน่องสันสยตอยู่เสมอ ถ้าเอาผ้า
 พันเสียให้แน่นแล้ว เดินจึงจะไม่เมื่อยเท้า ผ้าเครื่องนุ่งห่มของแม่
 ทัง ๔ ชนิดนี้ ทำด้วยเปลือกต้นกนชา แลแน่นเหนียวกว่าผ้าผาย
 ทำข้อมไซเป็นสีต่าง ๆ แต่แม่ทัง ๔ ชนิด ซึ่งมีชื่อต่างกนนั้น เหตุ
 ด้วยใช้ผ้าผอนเครื่องนุ่งห่มเป็นสีต่าง ๆ เป็นที่สังเกตกำหนดคนแลอื่น ๆ
 ย่าง ก็จึงกล่าวต่อไปนี้

(แม่หัวแดง) มีขนไก่แดงแลผ้าแดงประคัยไว้บนศีรษะเป็นที่
 สังเกต (แม่วลาย) ใช้ผ้าผอนเครื่องนุ่งห่มประคัยกายด้วยผ้าลายต่าง ๆ
 เป็นที่สังเกต (แม่ดำ) ใช้ผ้าผอนเครื่องนุ่งห่มประคัยกายแต่ล้วนผ้าสีดำ
 เป็นเครื่องหมายสำคัญ (แม่ขาว) ให้ผ้าผอนนุ่งห่มประคัยกายล้วนแต่
 ผ้าสีขาวทงสันเป็นทสังเกต ผ้าสีต่าง ๆ นั้นแม่ขาวไม่ใช่เลย แต่
 แม่ดำนั้นบางทักใช้ผ้าสีขาวบ้าง

แลแม่ทัง ๔ จำพวกนี้ บริโภคเข้าโภชสาลีเป็นอาหาร วิธเมื่อจะ
 ทำหุงต้มนั้น ใช้ไม้สีกาทำไต้เอง สำหรับไม้ขย่ขยเข้าโภชสาลีให้
 เลือยก แล้วร่อนออกเป็นสองอย่าง อย่างที่เลือยกเข้าขย่สองไม้ไผ่

ทั้งปล้องมาใช้เป็นหวดหนึ่ง อย่างที่หยายนนั้นก็ทำหุงต้มเป็นธรรมา
 แลกยเข้าของกินก็ใช้เนื้อสุกร ไก่ เนื้อกระบือสดเป็นต้น มีไก่ไข่เนื้อสัตว์
 ซึ่งเป็นของหมักของทองเลย ทำไว้บริโภคอย่างเล็กน้อย ก็ใช้ย่างแห้ง
 ไว้เป็นธรรมา ถ้าจะเป็นของทองก็เป็นผักต่าง ๆ มีหัวผักกาดฤดูใบ
 ผักกาดเป็นต้น เพราะได้เพาะปลูกไว้ เมื่อรับประทานอาหารก็ใช้ไม่
 ละเอียดเช่นอย่างอื่น ชอบขบขยยากล่องยาว ๆ ทั้งหญิงทั้งชาย

๕ แม่วาง ๕ จำพวกนี้ มัวชาทำผ้าแลทอผ้าด้วยเปลือกต้นกันชา
 ต้นกันชาก็ทำไว้ปลูกไว้สำหรับทำผ้าเท่านั้น มีไก่ไข่ผลประโยชน์ด้วย
 คอกแลใบเลย การที่ทำผ้าเป็นวิชาของหญิงแม่ แม่ผู้ชายมี
 วิชาทำมด แลชาวอุษาคยศิลาสนแลยาวตามแต่ชอบใจใช้ แต่ขึ้น
 ของพวกแม่วนทำพอเป็นขนขึงได้ แต่คเป็นของเลวทรามเต็มที แล
 ขนนเมื่อจะยิงต้องประทุยเข้ากยแกม มีโคประทุยฆ่า แลแม่วนเป็นคน
 มีกรียวองไว้ในทางฆ่าแลเขา เมื่อไปเที่ยวยิงสัตว์มักมีสุนัขตามไป
 ด้วย ครนสุนัขขนนเห็นสัตว์ฆ่าเขาแลวกวงไล่สัตว์นั้นไป แม่วนเจ้า
 ของสุนัขก็วงไล่ตามไปทันสุนัขเหมือนกัน เพราะขนนทั้งวามกรยา
 อันวองไว

สิ่งสินค้าต่าง ๆ ที่แม่ได้ทำขายแก่พวกช้อพ่อค้าได้เป็นผลประ
 โยชน์นั้น มีเขาเจ้า เขาโกลชสาลี สุกรตอน ไก่ตอน แพะ ม้า โค
 เป็นต้น สินค้าซึ่งช้อพ่อค้าแลผู้ไทย นำมาช้อขายก็มี เหล็ก เกลือ
 ภาชนะถ้วยชาม นำมาตั้งทออยู่แห่งแม่ เพราะแม่มีไ้้นำเอาสินค้า

ไปขายถึงทางไกลเลย การไ้เนาซึ่งแม่โคไ้เพาะปลูกนั้น คือ เขาเจ้า
เขาโกลช คั่นกันชา ผักถาด แลผักต่าง ๆ แลผักแพง เป็นต้น แล
ผักกันชานนั้นยอมทวยเปลือกไม้ ยางไม้ แลครึ่ง เป็นสีกำแดง เขียว
เหลือง ต่าง ๆ

๕ หัวเนาซึ่งไ้ควบคุมว่ากล่าวกันนั้น ใช้มาเป็นพาหนะสำหรับ
ขี่เที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ไ้กระบืออกเลี้ยงไ้ขายแลกิน หาไ้ใช้ทำไ้ไรไ้
นาไม้ การซึ่งไ้มีผู้ว่ากล่าวบังคับ ก็อาไ้รยการสามัคคีพร้อมกัน
เห็นว่าคนไ้จะเป็นทนายถอเชอพงไ้ ก็ยกผู้หนึ่งขึ้นเป็นนาย พึ่งบังคับ
บัญญัติว่ากล่าวควบคุมกันไป แลนายบ้านของแม่วัน มีไ้รับยศ
แลอำนาจของเจ้าท้าวพระยาหามีไ้ ก็ยกฐานะเครื่องใช้ของแม่วัน มี
กระต๊าะเหล็ก หม้อทองแดง ก็ยถวยชาม ซึ่งพวกอ้อไ้นำมาจำหน่าย
บ้าง ของที่แม่วันทำใช้ไ้เองบ้าง คือ ถึงตักน้ำ แลกระชัง ไม้ เป็นต้น

๖ เงินที่ไ้แลกเปลี่ยนชชขายกัน ไม่เลือกว่าเงินรูปชนิดไ้
สุดแต่เป็นเงินแลวกใช้ไ้ไ้ ใช้ซึ่งตักเอาตามน้ำหนัก เมื่อแม่วันจะเอาสิ่ง
ของมาขายก็มีตาชั่งตาตั่งมาสำหรับทวยทุก ๆ คน เงินที่ตักย้อยออก
แลเวลานั้นเรียกว่าเงินมุ่น ถ้าไ้มากแล้วหลอมเป็นก้อนไ้ไ้ เมื่อจะธุระชช
ขายกันก็ตักต้อไป

๗ ธรรมเนียมเมื่อจะไ้ไ้กรรยาสามกัณนั้น บางทวยตามารดาชช
ชชยาไ้รยชชกันแลกัน ก็ชชยตรสาวไปเลี้ยงไ้ไ้ให้ชชยทวยกันไ้แต่
เล็ก ถ้าแลแต่งงานสู่ชชกันเมื่อหนุ่มสาวนั้น ถ้าเป็นผู้คุมเงินทองมั่ง
ชชไปค้ำนยผู้ใหญ่ของหญิง ลูกกร ๑ คู่ ไ้ก่ชชน ๑ คู่ เข้าสาร ๒ หาย

สรา ๒ ใ ห เ็นหนั ก ๑๐ ยาท ใ ห้กั ยบิ ตา มารคา ฝาย หอึง เ็นใ ห้วฝ
เรอนของหอึงแลศพาคา มธรรมนเียมแลศ กั แค้งของเลียงพรวคพวก
ชงมาพรอ มกั นใ เวลานั้นแลศกรบหอึงนั นมาทอ ยู่แห้งชาย

อิกอย่างหนึ่ ถ้าชายเป นคนจนมั กรรยา กั ตอ งมอ แปะทองแคง
รือ ยแปะไปขอค่อผู้ ใหญ่ของหอึง วอ เมอจะไปขอ นั้น เมอถึงผู้ ใหญ่
ของหอึงแลศ กั นั งคูกเข้าประสา นมอ คอ ยศคั ยค้ำ ชงผู้ ใหญ่ของ
หอึงจะวากล่าวเป นประการไศ ผู้ ใหญ่ของหอึงนั กั ล่าวทว ยค้ำ
ทยาบชา ใให้เจ็บแลศบถงสา หิส เพราะทว ยทว เป นคนจนจิงตอ งรือ ยค้ำค้ำ
ค้ำคถกประมา ทหมั นเป นอนั มาก เ็นค้ำคไม่ค้ำถึงบิ ตา มารคาทว ยเท้านั
ถ้าชายผู้นั นนั งศคั ยรือ ยค้ำค้ำอ ยู่ไศ ใวันหนึ่ ผู้ ใหญ่นั จิงจะยกบค รสาว
ทลานสาวนั ใให้เป นภรรยา ถ้าชายนั นไม่อ ตกถลนถอ ยค้ำ อนั วากล่าว
ใให้เจ็บชานน ไศกั ทา ไศภรรยาสา ไรจิงคังความปราถนาไม่

แม่วนเมอคลอศคยค ร กั อ ยู่ไฟบนร่า นเหมอ นญวน แลศบค รคลอศ
ออกมานั น กั เขาฝายทอ กายไวศ ไศแคศทอนน เมอเวลาจะใให้กินนมกั
ยกเอาออกมา ควันออกไฟแลศ เมอแม่วล กอ นนั นจะไปทา ไรนา อุม
เขาถกไปท ไรนาแลศ กั เขาฝายผูกเป ลแขวนไวศ บนคั นไม่แลศกั ไปทาการ
เลียงกั นอ ย่างนั ไปกั วาจะเค็นไศ

๘ การรึกษาพยาบาลความบว ยไซ่ กั ไซ่ยารากไม้ ใโยไม้ แล
เป นของลั งใกลลั งหนึ่ ชงคนทรงฝยอก ใให้วา เป นยา ทว ยมแม่วทเป นคน
ทรงฝยสา ไรรึกษาโรศค่าง ๆ อ ยู่ค้ำยชานนแม่วคนทรงน เมอฝเข้าแลศ

บอกให้ขวงสรวงดาจะให้ทำอย่างไร พวกแม่วันทักทำตามทุกประการ

เพราะพวกแม่วันทักเป็นการแข่งแรง แลทำวิธีต่าง ๆ กัน

แม่วัง & จำพวกนี้ มิวัดปลุกผีตกได้อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปลุกก็
เอาสระเกิดมาประสมเข้ากขยา ตวยานนชอมาแต่เมืองจีน ครั้นประสม
กันเข้าแล้วก็เข้าเข้าไปในหมก อยู่ไต่ประมาณวันหนึ่งเป็นไข้ เป็น
ไข้ไปไต่ประมาณสามวันก็เป็นเม็ดผขึ้น แต่ไม่ชุนมากเหมือนผทชุน
เอง แลไม่มีพิษคนนั้นไม่เป็นอันตราย การรักษาศพคนนั้นก็เอาแต่น้ำ
อาบไปประมาณ ๓๕ วัน ก็หายเป็นปรกติ ราคาจ้างที่ระต้องเสียให้
หมอดผู้ปลุกผนั้น ถ้าเป็นคนจนต้องเสียอย่างน้อยเพียงสองแถบ ถ้าเป็น
คนมกเรียกเขามากไปจนถึง ๒๐-๓๐ แถบ

อนึ่งฮิยาไศรยของพวกแม่วัน เป็นคนใจน้อยมัก โกรธร้ายแรง
บางทีผวเมียดาญาตพนองชงอยู่ด้วยกัน ถ้าผิตใจแลตุ้มเถียงวิวาท
กันถึงตายแล้ว ก็กันยาตายดาเชอศคตอตายให้จากกันไป แลแม่ว
นทายาตายไว้สำหรับตัวทุก ๆ คน ในตมเสอที่แม่วันหมอยุ่ก็นมยาพิษ
ไว้สำหรับตัวอยู่เสมอ ยาตายของแม่วันชงประกอบไว้เนั้น เขาคนกขยง
เป็นตม เพราะฉนนคนกขยงนมราคาชอชายกันแพง ๆ

การทำศพของแม่วัง & จำพวกย่อมทำต่าง ๆ กัน ถ้าแม่วัว
แต่งตายลงญาตพนองก็ช่วยกันเอาเชือกผูกแขวนศพนอนขวาง ประตูโรง
ไว้ สูงประมาณเพียงน้าอกคนย่น แลแล้วแต่งเครื่องอาหารเส้นไหวศพนัน
เอาอาหารแลเครื่องเส้นใส่เข้าในปากศพ แล้วฆ่าโคแลสุกร เมอจะ

ฆ่าโค่นนั้นญาติพี่น้องช่วยกันพยุงศพออกไป เอาเชือกที่ผูกโคมาใส่ใน
 มือกศพ แล้วฆ่าโคนั้นเอาเนื้อมาแต่งเครื่องเส้นศพแลเลี้ยงกัน มีการ
 เล่นเต้นรำอยู่สามวันถึงที่จะกล่าวต่อไปนั้น แล้วจึงเอาศพนั้นใส่ในโลง
 ทำด้วยไม้จริง ขุดเป็นรางเหมือนรางใส่เข้าหุมแล้วก็นำไปฝัง เมื่อ
 จะขุดหลุมฝังศพนั้นไม่ขุดตรงอย่างธรรมดา ขุดข้างเป็น โปรงแล้วจึง
 เอาโลงเสื่ออกเข้าไปกลบไว้ แลเอากระต๋านทำบายเขียนชื่อยกไว้เป็น
 อักษรจีน นี่เป็นการศพอย่างดี ถ้าเป็นคนจนตายลงก็เอาไปฝังเสีย
 เท่านั้น

แม้ว่าลาบนั้นเส้นศพ เอาศพนั้นมัตให้ยืนอยู่นอกประตูโรง

แม้ว่าเอาศพมัตให้ยืนอยู่ในโรง

แม้ว่าชาวเขาแขวนนอนขวางไว้กลางโรง

การเส้นศพวิธีต่างๆก็ทำเช่นกับแม่หัวแดงตั้งได้พรรณามาแล้วนั้น

๘ การนับถือศาสนาของแม่ & จำพวกนี้ คือนับถือผีเรือนแล

ผีฟ้า ซึ่งนับถือเขาเป็นเทพสำหรับจะช่วยทุกข์ร้อนแลให้ความคุ้มครอง ถ้า

ถึงวันขึ้นคาหนงฤกษ์กลางเดือน ก็จัดอุปเท่ห์ไหว้ถวายเสมอไป เมื่อ

ชนบใหม่จัดทำเครื่องเส้นแลบวงสร่วงสังเวทยบละครึงตั้งธรรมนิยมจน การ

ทไหว้กราบหนักทากยเกยเหมือนจนถือ ถัดจากความรื่นชอชอยู่แต่

อากาศที่หนาว อยู่แต่ที่บนเขาสูง ๆ ไม่ลงมาอยู่ในแผ่นดินทรายเลย

ถึงแม้ว่าจะมีการจำเป็นที่จะลงมาบ้างก็ไม่นอนค้าง เพราะถือว่าถ้า

ลงมาที่แผ่นดินต่ำได้ยืนเสียงกยเซยเครื่อง ถิ่นก็มักเช่นไขเข็มไปต่าง ๆ

จนถึงแก่ชีวิต ^๕ เพราะฉะนั้นพวกแม่วนมโต ^๕ มีความฉลาดในการที่จะ ^๕
ปลากเลย ^๕ หวไตแคสทวข่าแลสทวทเลียงไว้ ^๕ ฤาจะเรียกแจกบก ^๕
ก็ได้ ^๕ เพราะแม่วนมโตฉลาดไปมาในทางน้ำ ^๕ แลน้ำก็ไม่อาบเลย ^๕

การเล่นสนุกของพวกตามเทศกาล ^๕ มีคนเข้าแลร้องซบยกยม ^๕
กลองฉาบ ^๕ เต็นรำกระโตกไปมา ^๕ เขาทำถยตะกันตามพวกผู้ชาย ^๕
ผู้หญิงก็พอนรำไปตามหมู่หญิง ^๕ การเล่นสนุกอย่างนี้ ^๕ เล่นเมื่อมีการศัพ ^๕
แลการบ่าวสาว ^๕ แต่เล่นงานบ่าวสาวหาใช้กลองแลฉาบไม่ ^๕ รูปแคนที่เข้า ^๕
นกกมของทเขายาวขนออกมาผิดกับรูปแคนทลาวแลเข้าเล่นกัน ^๕ เทศกาล ^๕
เล่นสนกนั้น ^๕ เล่นเมื่อเคอนอาย ^๕ เคอนย ^๕ เคอนสาม ^๕ เป็นการประจำตาม ^๕
ฤกษ์ทุก ๆ ปี ^๕ แลเล่นเมื่อไปหาที่อยู่ที่ดีใหม่ ^๕ เพราะมักยกย้ายที่อยู่ต่อไป ^๕
เนื่อง ๆ ^๕ แลยังมีขอความที่ไม่น่าเชื่ออีกประการหนึ่ง ^๕ ซึ่งพวกแม่วนมโต ^๕
คือ ๆ ^๕ ถิ่นมว่า ^๕ มีคนแก่พวกแม่วนมโตเป็นบางคน ^๕ แก่เข้าแลวกกลายเป็น ^๕
เสือไป ^๕ เพศที่กลายนม ๒ ชนิด ^๕ ชนิดหนึ่งตายแลวศพกลายเป็นเสือเข้า ^๕
ป่าไป ^๕ ชนิดหนึ่งเป็นเสือไปทั้งเป็น ^๕ คนที่ระกลายเป็นเสือชนิดนี้ ^๕ รูปกาย ^๕
ค้อยกลายเป็นที่ละน้อย ^๕ คือนวมอสนเขา ^๕ เล็บกลบเข้า ^๕ ปากกว้างออก ^๕
ตากกลมโตออก ^๕ แลงอกหางงอกขนเป็นขนเสือ ^๕ ถ้าคนเกิดเป็นถึงนนชน ^๕
บุตรหลานญาติพี่น้องกตแวงขังไว้ในคอก ^๕ เข้าแลผกอาหารที่เคย ^๕
รับประทานนั้นก็หารับประทานไม่ ^๕ ต้องให้เนื้อสดเป็นอาหาร ^๕ ไปจนเสือ ^๕
คนนั้นแก่กลามกาลถึงมากขน ^๕ ก็แหกคอกหนีเข้าป่าไป ^๕ ชนิดหนึ่งคนแก่ ^๕

มีรูปกายแก่กล้าเป็นเสือนั้น แต่ตายลงเสียก่อน ศพนันของผิงระวง
 อยู่ ๓๐๐ วัน เพราะจะเป็นเสื่อไปได้แต่ในระหว่าง ๓๐๐ วันนั้น ถ้าพวก
 ลกหลานนั้นมีการระวงกวตขึ้นแล้ว ศพนันก็ไม่อาจเป็นเสื่อไปได้ การ
 ระวงนั้นคือมีช่องๆ โพรงออกมาแต่ศพแล้ว คนที่ระวงอยู่นั้นก็
 เอาดินเล็กอันคล้ายโคลนละเอียด มีให้เป็นช่องเช่นโพรงออกมาได้ ถ้า
 ครบ ๓๐๐ วันแล้ว ศพนันก็ไม่กลับกลายเป็นได้ แลเสื่อซึ่งเมื่อกลาย
 ไปนี้ มีคำอธิบายว่า ถ้ามืดครบ & เลี้ยวแล้วก็เป็นเสื่อเมื่อกลาย ถ้า
 เป็นเสื่อธรรมดาจะมีเลข ๔ เลข

๒ ว่าด้วยคนชาติลอลอ

คนชาติหนึ่งทีเรียกตามภาษาจีนว่า ลอลอน เคยเที่ยวค้าขายเข้า
 มาในพระราชอาณาเขต ที่เมืองญางนั้นเนื่อง ๆ

๑ พวกลอลอน ตั้งอาศรัยอยู่ในเขตแดนจีน

๒ มีลักษณะร่างกายคล้ายคนจีนทั้งหญิงชาย แต่ภาษาพูดนั้น

คล้ายกับพวกโอินี่ ๆ กับพวกลอลอนพูดเข้าใจกัน ขนบธรรมเนียม

ต่าง ๆ นั้น ก็ใช้ธรรมเนียมจีนทั้งสิ้น บางคนทีได้เรียนรูหนังสือจีนจน

ถึงได้เป็นขุนนางในเมืองจีนก็มี คนพวกนี้รูปร่างสูงใหญ่แข็งแรง

๓ เครื่องนุ่งห่มของพวกลอลอน จะผิดกันกับจีนก็แต่ที่ไฟกศิศะ

ด้วยผ้าไหมเหมือนอย่างเช่นแขกเทศ แต่ผู้หญิงนั้นก็คงแต่งตัวเหมือน

หญิงจีน เพราะฉะนั้นจึงไม่ต้องพรรณาคือไป ด้วยพวกจีนนั้นมอยู่มาก

แล้วในประเทศสยาม

๘ ว่าด้วยคนชาติชอนบ่า

คนชาติหนึ่งทงจีนเรียกว่าชอนบ่า

๑ คนชาติชอนบ่าอัน อาไครยอยู่ชอนบ่าแลเขาในอาณาเขตจีน

เคยเที่ยวค้าขายมาถึงในพระราชอาณาเขตที่เมืองฝาง

๒ ภาษาพูดแลกริยา ใช้ภาษาจีนทงสน

๓ เครื่องนุ่งห่มแลธรรมเนียมต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกับจีน แต่เป็น

จีนบ้านนอก ขนบธรรมเนียมอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกับจีน

๙ ว่าด้วยเข่า ๔ จำพวก

๑ คนอีกชาติหนึ่ง ภาษาจีนเรียกว่าเข่าอัน ๆ มีสี่ชนิด เคยเข้า

อาไครยอยู่ในพระราชอาณาเขตแต่สองชนิด อีกสองชนิดนั้นมิแต่ใน

เขตแดนจีน ๆ เรียกว่า 'ซันตังเข่า' 'เตียวเซี่ยนเข่า' ที่เคยมีมาใน

พระราชอาณาเขตสองชนิดนั้น จีนเรียกว่า 'คินปานเข่า' ภาษาผู้ไทย

เรียกว่าเข่าเขาอย่างหนึ่ง จีนเรียกว่า 'ลันเตียนเข่า' เข่าทั้งสองจำพวก

นี้อาไครยอยู่ในดินเมืองไคก็มี ซอขอยุ่ชอนเขา ปลุกโรงอยู่เหมือนโรงจีน

แต่โรงนั้นเป็นโรงเตย แลอยู่กบพนดินยกกรานขนเฉพาะเป็นเตยงนอน

เท่านั้น หลังคาโรงนั้นมุงด้วยหญ้าคา แลตัวโรงทำด้วยไม้ไผ่แล

ไม้จริงก็มี

๒ เข่าทั้งสองจำพวกนี้ มีผิวพรรณอ่อนขาวโดยมาก มีภาษา

อย่างหนึ่งต่างหาก คือเรียกกันเข่าว่า 'ยั้นหาง' ใช้หนังสือจีนภาษา

นี่ย ยต อี โป เป หิงตุดะ จิต แปะ กิว แจบ

16/07/2564

๓ รัยประทานเข้าเจ้าเป็นอาหาร เครื่องยเข้าของกินนั้นทำอย่าง
กยเข้าจน เมื่อเวลารัยประทานก็ใช้ไม้ตะเกียบเช่นจีน เครื่องนึ่งห่ม
ผู้ชายก็แต่งตัวเหมือนกันทั้งสองชนิด ไร่ผมเขี่ยถักไม้ไผ่ใหม่ มีผ้าทำ
โพกศีรษะ เสื้อกางเกงเครื่องนึ่งห่มแต่ล้วนดำ

ผู้หญิงเข้าเขานัน ไร่ผมยาวเกล้าผมผสมด้วยชันนรวงแลขผึ้ง
เหมือนอย่างตุ๊กตงอยู่ตรงกลางขม่อม สูงชนประมาณ ๕-๖ นิ้ว ผมที่
เกล้าขนแข็งแน่นประกายไม้ ตั้งอยู่บนศีรษะประมาณใน ๓-๕ เดือนจึงจะ
เกล้าใหม่ ใช้หมวกเอาไม้ทำขดเป็นวงทาดด้วยผ้าแดง แลมีชายกรุย
เป็นระบายรอบตัว ที่หมวกจะสวมใส่ศีรษะนั้น เอาไม้ทำเจาะเป็นรู
ประมาณพอสวมลงที่ผมทงนั้นได้ แลตุ๊กก็เช่นตะแครงแดงวางไว้บน
ศีรษะ ใส่ต่างหูระย้าเล็ก ๆ อย่างต่างทงนั้น ห่มเสื้อดำแต่แขนเล็กยาว
ปกเข้า ถ้าเป็นเสื้ออย่างทิมแผ่นเงินบาง ๆ ทำเป็นสี่เหลี่ยมคี่กเช่นคั้น ๆ
ทอดกลดกลดมา ๗ แผ่นใช้ต่างทงมเสื่อ นุ่งกางเกงดำขากว้าง มีผ้าทำ
พันเอวข้างนอกเสื่อหลายรอบ แลเอาชายผูกไว้ข้างหลัง มีสายไหม
แดงพันเป็นเกลียวโตเท่ากำนพลู ยาวประมาณศอกหนึ่ง มีถั่วผูกห้อยไว้
สายไหมนี้สำหรับคล้องคอ

หญิงลนเตียนเขานัน ไร่ผมยาวเกล้ารอบไว้ข้างหลัง ไม้ไผ่
ชันนรวงแลขผึ้งเหมือนเช่นเข้าเขา เสื้อผ้าห่มก็เช่นอย่างหญิงเข้า
เขานัน เว้นแต่ไม้ใช้ผ้าพันเอวนอกเสื่อ มีสายไหมแดงพันมถั่วผูก
ห้อยไว้ สายนี้ยาวกตทเอวเสื่อทั้งสองข้าง ยาวพันเสื่อลงไปประมาณ ๓

คอบ ทบยนี้คั้นนั้นเอาเงินทำเป็นรูปกระเจีงครอบไว้บนผม มีคอกไม้
เงินเสียบตามรูปที่ปรนนั้นคั้นประยอยู่ประมาณ ๕๐ คอก กบเสื่อของหญิง
มีใหม่ยกเป็นลายต่าง ๆ ท่นอก แลกางเกงที่ปลายชานนยกด้วยไหม
เหมือนเช่นลูกไม้ขลิบเป็นลายต่าง ๆ รอยขา เครื่องแต่งตัวประกย

ประกยหนึ่งหม่น พวกเข่าทำไซ ไคเองทงสน

๕ วิชาชำนาญที่จะประกยการเลียงชพนน ทำมคแลยขึ้นไซ ไค

บ้าง บนของพวก เข่านนทำเป็นบนคายสลาย้าง บนคคด้วยชตบ้าง

ภาชนะเครื่องไซมตงคกหน้า แลกะบงตะกร้า กยฝ่านงหม่นทอไซเอง

เครื่องไซอื่น ๆ คอถวยชามชอมาจากชอทงสน การทำมาหากินชอ

ขายเลียงชพ ทำไร่ฝาย ไร่เข่า เลียงม้า ไค กระบือ สุกกร ไค

ขายเป็นสินค้า มีพวกชอพ่อค่านาเอาเกลช ย่าฝ่น เหล็ก แลภาชนะ

ถวยชามมาขาย บางทีพวกเข่าก็คุมเอามาไคต่างบรรทุกเข่าแลฝาย

ไปขายถึงเขตรแคนจนกม

๕ ห้วนนำทไคควยคุมว่ากล่าวแลพาหนะนั้น เข่านรบยคแล

ค้ำแห่งหาไคไม่ เป็นแต่ยกย่องให้ว่ากล่าวควยคุมชงถนแลถนคอง

กล่าวมาแล้ว พวกเข่านมมาไคกระบือไซเป็นพาหนะ

๖ เงินทไซแลกเปลยนก็ไมเลือกว่าเงินรูปไค ไซชงเอาตามน้ำ

หนัก คคเป็นคุ่นเป็นชน เช่นเคียวกยพวกแม่วทไคกล่าวมาแล้ว

๗ ธรรมเนียมชงจะไคสามภรยากน نن กไซสชอกนเช่นธรรม

เนียมจน แลหญิงคองมาอยู่บ้านชาย เมอคลอคยครก็อยู่ไฟ

เหมือนกน

๘ การไขเย็บซึ่งจะรักษาพยาบาลกันนั้น ก็ใช้ยาปักไม้ในขา
 แลขยี้แผลให้ช่วยรักษาไข แลมีวิชาปลุกผีคาถาใด วิชาปลุกผีนั้น
 ก็ทำเช่นกันกับแมวที่กล่าวมาแล้ว เมื่อยังมีทันใดปลุกผี ถ้าผีคาถา
 ชนมา ก็พากันหนีไปเหมือนกัน เมื่อผีตอออกถนนตายแล้วก็เผาโรง
 นั้นเสียไม่อยู่ต่อไป ถ้าเป็นไข้ธรรมดา ตายก็ใช้ฝังฝังธรรมดา
 แต่มีแปลกอยู่อย่างหนึ่ง เมื่อผิวเมื่อยอยู่ด้วยกัน ถ้าผิวเมื่อย
 ตายลง ก็รักษาศพสงขไว้ ต้องจัดแจงหาสามภรรยาคนใหม่ในขณะนั้น
 เมื่อใดสามภรรยาคนแล้ว จึงจะได้ช่วยกันทำการฝังศพนั้นต่อไป

๙ การนับถือศาสนาอัน กถอผีพาผีเรือนเป็นต้น มีการเล่นไหว
 เป็นเทศกาลตรุษสารทเหมือนธรรมดา

๑๐ ว่าด้วยคนชาติข้าเออ

คนชาตินี้ภาษาไทยเรียกว่า ข้าเออ

๑ ข้าเออนั้นมีอาศัยอยู่ในเมืองใด มักอยู่บนภูเขาสูง ปลุกเรือน
 ยกพนทำด้วยไม้ ไม้สูงหลายคืบ เป็นเรือนน้อยไม้สูงระโตใหญ่ขึ้น

๒ พวกข้าเออนั้นรูปร่างลำสันแข็งแรง ทรมณปากสีกด้วยน้ำ
 หมัก เป็นเส้นค้ำรอยปากทั้งชายหญิง มีภาษาเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก
 คือเรียกกันเข่าว่า ชะ, ล่า, เป็นต้น คนพวกนี้มักเป็นคนมีอายุยืน
 โดยมาก

๓ บริโภคเข้าเหนียวเป็นอาหาร กษเข้าของกินก็มีพวกเกลือ
 แลผักเป็นต้น เนื้อสัตว์แลปลาหนักแล้วแต่จะหาได้ ผาเครื่องนุ่งห่ม

นั้นก็ใช้ทุกชนิดทุกอย่าง เพราะไม่มีวิชาที่จะทำใช้ ได้เอง สดแต่
 ซอแลแลกเปลี่ยนมาใช้อย่างใดก็ต้องใช้ ไปอย่างนั้น การแต่งตัวทั้ง

ชายหญิง ก็ไว้ผมยาวเกล้ามวยเหมือนกัน แต่หญิงนั้นเจาะหูใส่
 หลอดไม้ บางทีก็เอาเศษผ้าม้วนกลมเหมือนหลอดใส่ไว้ข้าง ผู้ชาย
 นุ่งกางเกง ผู้หญิงนุ่งสน

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบกิจการเลี้ยงชีพนั้น คือจักสานเสื่อ
 สาคู ๆ ทำไม้เลื้อยตก แลทำไร่เข้าปลูกฝ้ายเผือกมันพันธุ์ผักต่าง ๆ
 เลี้ยงแพะแลสุกรไก่เป็นสินค้า ขายให้กับพวกชาวเมืองไกล

๕ หัวน้ำซังโตยังคงเรียกว่ากล่าวนั้น ก็พร้อมกันยกขึ้นให้ว่ากล่าว
 กันเองในพวกข้าเขอนั้น

๖ การเงินซึ่งใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินตกเช่นกันกับแม่เข้า
 ตกกล่าวมาแล้ว

๗ ธรรมเนียมที่จะไต่สามภริยานั้น ก็มีไต่สุขอกกับผู้ใด เมื่อถึง
 ฤกษ์หนาวเข้าเดือนธันวาคมก็พร้อมกันออกไปประชุมเล่นเต้นรำใน
 บ้านเป็นทวารวาททั้งหญิงทั้งชาย แลเต้นรำขบร้องไปตามเพศภาษา
 ของเขา ที่หนุ่มสาวก็เกยพวนรักใคร่กันในเวลานั้น แลแล้วก็พากันกลับ
 มาอยู่กินเป็นสามภริยากันไปในเมื่อฤกษ์หนาวนี้ เมื่อคลอดบุตรก็อยู่ไฟ
 เช่นกัน

แลข้าพวกนี้เป็นคนมีอริยาไครยน้ำใจอ่อน แลสันดานฉลาดกล้ว
 มาก ถ้าเข้ามาในบ้านเมืองพบผู้คนชาวเมืองที่หนุ่มสาวฮักไอ้โงง ก็นั่ง

ลงมักกรานหมอยอยู่ไม่อาจลุกชนใด ถ้าแลใช้กะเกณฑ์ให้ข้าพวงนี้
 มาทำการงาน คือใช้ให้ทำเรอนท้าวชนแลเจ้านายทในเมือง ก็ใช้ให้
 ทำได้แต่ในพนทศา ๆ ถ้าจะใช้ให้ชนทำการในที่สูง ๆ คือม่งหลังคา
 เป็นต้น ข้าพวงนี้เป็นไม่ยอมชนเลยเป็นอันขาด เพราะเขาถือว่าตระกูล
 เขาค่าเป็นไพร่เสวทรามอย่างที่สุด เจ้านายเป็นผู้มีบุญวาสนามาก ไม่
 ควรเขาจะขึ้นไปให้สูงกว่าเจ้านาย ถ้าผู้ใดขึ้นไปทำเช่นนั้นแลวกมักจะ
 เป็นอันตราย

อีกประการหนึ่งถ้าเขาทำ ความผิดต้องถูกชำระว่ากล่าวฎาทำโทษ
 เหมือนคเขา ผู้ต้องถูกตำคตนั้นก็มักเป็นไขเจ็บไปต่าง ๆ จนถึงแก่ชวคร
 เป็นอันตรายก็มี ถ้าเขาทำผิดแลวกก็ต้องให้ผู้ที่รู้จักคุ้นเคยไปว่ากล่าว
 แก้โทษค

๘ ความรักษายาบาลไขเจ็บนั้น ก็กนิยารากไม่ตามที่เขาถือ
 ว่าเป็นยา ถ้าเป็นโรคคตคแล้ว ก็ต้องทงคนไขไว้ หนีไปเหมือนคตงท
 กล่าวมาแล้วแต่เของคตนั้น ถ้าเป็นโรคอื่น ๆ ตามตามธรรมค ก็ใช้
 ผงทงสน

๙ การนบถอสาศน ซึ่งจะเป็นทพงแห่งคตนั้นไม่มีเลย มีแต่
 การเล่นสนุกเมื่อฤดูหนาวเท่านั้น

๑๑ ว่าด้วยคนชาติข่าก

๑ คนชาติข่ากนเรียกตามภาษาผู้ไทย ข่ากนบยอมอาไครย
 อยู่ในคินเขตรแขวงเมืองไลแลหัวเมืองชงชนแก่เมืองไล ชอขปลุก
 เรอนอาไครยอยู่บนภเขาสูง

๒ มีภาษาอย่างหนึ่ง แลมักวิทยาแข็งแรง

๓ ช่างนรขประทานเขาเห็นยวเป็นอาหาร กยเขำของกนกัน

พริกเกลือ แลของสดคาวนุกสุกแล้วแต่จะหาไคตามขำแลเขา

การแต่งตัวแลเครื่องนุ่งห่มนั้น ผู้ชายไว้ผมเปียถักไม้ไล่ใหม่

มีผ้าดำโพกศีรษะ ห่มเสื้อแขนแลตัวสั้น รูปนั้นคล้ายเสื้อจีนกว้างตั้ง

นุ่งกางเกงจีนขาสั้นเพียงปกเขำ

ผู้หญิงไว้ผมยาวเกล้ามวยรวบไว้ข้างหลัง ใช้ผ้าดำโพกศีรษะ

เหมือนเช่นชาย ใส่กางเกงทำด้วยเงินมีรูปเหมือนขอ สวมกำไลมือทำ

ด้วยเงินแลทองแดง ห่มเสื้อผ้าดำ เช่นเสื้อชายมีหวายขอมสแดง ถัก

เป็นผนกว้างประมาณคืบหนึ่ง วิกเอวไว้ข้างนอกเสื้อ นุ่งผ้าสั้น ผาเครื่อง

นุ่งห่มนทอไคเอง

๔ วิชาชำนาญซึ่งจะประกอบการเลี้ยงชีพนั้น คอสานเสื้อด้วย

หวาย แลสานแพม กะโล่ สมุก ทำไร่ฝ้าย ไร่เขำ เลี้ยงโคกระบือ

แลสุกรไคไว้ขายเป็นสินค้า ใช้น้ำไม้เป็นอาวุธสำหรับยิงสัตว์ขำ ขน

กมใช้ขำง แต่หาใช้เป็นของทำไคเองไม่ ไคจากพวกแมวแลเขำมาใช้

๕ หვნ้ำซึ่งไคว่ากล่ำวกันนั้น กยกย่อกนเองคังกล่ำวมาแล้ว

กยภาชนะเครื่องใช้กมกะทะเหล็ก หม้อทองแดง ถ้วยขำมใช้ขำง ไค

อาไครอยชอจากพวกพ่อค้าช้อ ซึ่งนำมำจำหน่ายขำค้ำแลกเป็ลยนซึ่ง

กนแลกน คังเช่นกล่ำวมาแล้วแต่หลัง

๖ การเงินที่ใช้แลกเปลี่ยนนั้น ไม่เลือกว่าเป็นเงินชนิดใดรูปใด
ใช้ใ้ทุกสิ่ง แต่ใช้ซึ่งคักเอาตามน้ำหนักตั้งเช่นกล่าวมาแล้วแต่หลัง

๗ ธรรมเนียมโตภรรยาสามีของพวกช่าก่งนี้ มีโตของสั้ชอคือ
ผู้ใด เป็นแต่รักใคร่ใ้เสียกันเอง และเมื่อจะคลอศยุตรนั้น ก็ใ้ช้อยู่ใ้ไฟ
ตามธรรมเนียม

๘ รักษาพยาบาลใ้ช้อย่นั้น ถ้าย่อยใ้เป็นโรคต่าง ๆ ก็ใ้ช้อา
รากไม้ในป่า และวงขนยานฉไ้รักษาใ้ช้อย่นั้น ไปตามวิธีทษนยถอกัน
คือ ๆ มา การคัพพนนั้นก็ใ้ธรรมเนียมผงเหมือนกัน

๙ การนยถอสาสนาซึ่งจะเป็นทพงแห่งตนนั้น คชถอผเรือนเป็นต้น
เมื่อถงตุคเคววเขาไร้ไก้แล้ว คชเคอน ๓๒ ก็เส้นใ้หวนเรือนทวยอาหาร
มเควของเส้นเนอไก้สกรเป็นต้น ถอตามตุคยชกอย่างหนง บละสองครึ่ง
ห้ามไม่ให้ผู้ทอยู่ท่างค้ำบถยานเขามาในบริเวณ และค้ำบถยานแห่งเขา
ช้อย่นั้น เมื่อเคอน ๔ ครวงหนง เคอน ๓๓ ครวงหนง เป็นครวงละสามวัน
ถงพวกช่าก่งเล่าก็มีใ้คชอกไปจากทค้ำบถยานแห่งเขานั้น และในเวลา
นั้นถอไม้คคไม้ ไม่ช้อมเขา ไม่ฆ่าสัตว์เลียงและสัตว์ขว และการอน
ทงปรวงไม่ทำเลยจนสนก้าทษนสามวัน ในทางที่จจะเคนเขามาในช้านั้น
ก็ทำเฉลวขกเป็นสำคัญ และเอากังไม้ล่งสกกทางไว้เป็นทสำคัญ เพื่อ
จจะใ้คนทงหลทารู้ว่าเป็นทห้าม ถ้าคนเคนทางไม่รู้ลวงเลยเขาไปในท
ค้ำบถยานนั้นแล้ว ถอว่าเป็นผคผ ปรยเอาเงินแก่ชุนน ให้ชนผแล
เส้นใ้หวนแล้วจงใ้พนไทย วิถถอนนว่าเป็นการมงคชนสำคัญ และ

เมื่อในฤดูแล้งนี้ มีการเล่นเป็นเทศกาลสนุกเนื่อง ๆ เครื่องคตสทเป็น
ของเล่นนั้น คือเพียบ ย่องหน่อง ทำด้วยไม้ไม้แฉกของเหลือง แลขุบร้อง
เป็นเพลงต่าง ๆ ตามภาษาพวกซำกงนั้น

๑๒ ว่าด้วยคนชาติซำบ้านนาน

๑ พวกซำบ้านนานนี้ มีนามเรียกตามภาษาผู้ไทย คือเป็นคนพูด
ช้า ๆ แลตั้งบ้านอยู่ที่บ้านนานในเขตแขวงเมืองไล ปลูกเรือนอยู่ตาม
ริมฝั่งน้ำแคว แลเรือนนั้นทำเช่นกันกับเรือนลาว

๒ ลักษณะร่างกาย แลผิวพรรณทำแลชาวซำกัน มีภาษาอีก
อย่างหนึ่งต่างหาก ไม่เหมือนกับซำกง แต่ความประพฤติต่าง ๆ นั้น
เหมือนกัน เว้นแต่เครื่องนุ่งห่มแลธรรมเนียมฝงศพนั้นแปลกกันดังนี้

๓ เครื่องนุ่งห่มแลตกแต่งกายนั้น ไผ่ผมยาวเกล้ามวยไว้ข้าง
หลังเหมือนกันทั้งชายหญิง แต่ผู้ชายใช้ไฟกศศะด้วยผ้าดำห่มเสื่อผ้า
ดำผ้าขาวข้าง นุ่งกางเกงดำชายาวอย่างกางเกงจีน

ผู้หญิงเจาะหูใส่ลวดเงิน แลมีห่วงทำด้วยเงินคล้องลวดนั้นอีก
ห่วงหนึ่ง ห่วงนั้นโตประมาณ ๑ นิ้ว สวมกำไลทำด้วยเงินห่มเสื่อผ้า
แขนเล็ก ตัวเสื้อยาวถึงปกแขน เสื้อนั้นไม่มีคอก ต้องสวมลงทางคศะ
นุ่งผ้าสันดำ เครื่องนุ่งห่มตกแต่งนุ่งเป็นเหมือนเช่นพวกผู้ไทยดำ

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอขการเลี้ยงชีพนั้น ทำเรือขายทำไร่เข้า
ไร่อ้อย ปลูกกล้วย แลเผือกมัน ปลูกฝ้ายเป็นสินค้าได้จำหน่ายขาย
ให้พวกไทยไล

๕ พาหนะแลหวน้ำทไคยงคยวากล่าวกนนั้น ก็พร้อมกันยกขึ้น
เป็นนายเช่นกล่าวมาแล้วแต่หลัง

๖ การเงินที่ไคแลกเปลี่ยนนนั้น ก็ไคเงินคตเงินย่อยเหมือนคตง
เช่นทกกล่าวมาแล้ว

๗ การชงจะไคสามภริยานั้น ก็ไคเสียกันเองมีไคสขคตอผู้ไค
เมื่อคลอกคยตรก็อยู่ไฟเป็นธรรมคต่าเช่นกัน

๘ การไคช่วยที่จระรักษาพยาบาล ก็ไคยารากไม้แลเส้นผ้เท่านั้น
แต่เมื่อคตยลงก็เอาคพนนผ้งไว้ในเรือนที่คตงทนอนผู้คตย ถ้าเป็นผ้วเมีย
เมื่อผู้ไคคตยก่อนก็ผ้ง คตงผ้งไว้เช่นนั้น ถ้าไคสามภริยาคตอไปใหม่
จิงยกย้ายไปปลุกเรือนอยู่ทีใหม่ แต่คพนนไคจะมีในย่านเรือนคตมไปคตง
เช่นกล่าวมานหามไค ควยข้าพวกนมักยกย้ายทคตอไป ถ้าเป็นอย่าง
ชากคตงไม่พนักกำหนดคตมข้ไป เหตุควยเพราะพืชผลไคน้อยลงแลวก็ยก
ย้ายไป เพราะคตงนคตพทผ้งไว้ในเรือนจิงมีคตมทัวไปทุก ๆ เรือนเลย

๑๓ ว่าด้วยคนชาติข้าผอ

๑ คนชาติข้าผอน เรียกตามภาษผู้ไคไทย พวกข้าผอนปลุกเรือน
อยู่ชนภเขาสูงทในเขตรแขวงเมืองไล

๒ มีลักษณะร่างกายผวเนอค้ำ พทภาษาเป็นอย่างหนึ่งค่างหาก
สำเนียงทพคตงนเร็ว ฟังไม่ไคไรจะทน ไม่มีคตงสอไค

๓ รัยประทานเขาเห็นยวเป็นอาหาร การชงคตคแต่จรงร่างกายนนั้น
ผู้ชายไว้ผมเขย บางคตงก็ไว้ผมยวเกล้ามวยไว้ข้างหลัง ห่มเสอแขน

แลกตัวสั้น มัสตัจจันคล้ายรูปเสื้อกางตั้ง นุ่งกางเกงขาสั้นเพียงปกเข้า
เสื้อกางเกงเครื่องนุ่งห่มนใช้ผ้าสีน้ำเงิน

ผู้หญิงไว้ผมมวยเกล้าไว้ข้างหลัง ใส่ต่างห่มรูปเหมือนหลอกทำ
ด้วยเงิน สวมกำไลมือทำด้วยทองแดงแลกเงิน สวมเสื้อแขนคืบแล
ตัวสั้นเพียงเอว นุ่งผ้าสีสนเพียงปกเข้าเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มนใช้ผ้าสีเทา

๔ วิชาชำนาญซึ่งประกอบกิจการเลี้ยงชีพนั้น ทอผ้า สานกะบุง
ตะกร้าไต้ทำใช้เอง ภาชนะต่าง ๆ นั้น ก็ต้องซื้อแลกเปลี่ยนจาก
ชาติอื่น ทำไร่เช่า ปลูกฝ้าย เลี้ยงโค กระบือ แพร่ สกร ไก่ ขายเป็นสินค้า

๕ หวีนาซึ่งไต้ยังคืบว่ากล่าวแลพาหนะนั้น เป็นนายว่ากล่าวกัน
เองทั้งเช่นกล่าวมาแล้ว

๖ เงินซึ่งใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินย่อยเงินคตซึ่งเอาตามน้ำหนัก
ไม่เลือกกว่าเงินรูปโคชนิกโค ใช้ไต่ทงสั้น

๗ ธรรมเนียมซึ่งจะไต่สามภริยานั้น ผู้ชายไปขอต่อผู้ใหญ่ของ
หญิง เมื่อสู่ขอเป็นการตกลงกันแล้ว ก็ต้องเสียเงินให้แก่ฝ่ายหญิง
ถ้าเป็นขออย่างมากถึง ๓๐ บาท แลมีการเลี้ยงกันอย่างตามธรรมเนียมเล็ก

น้อย ถ้าชายเป็นคนจนไม่มีเงินจะเสียให้ ก็ต้องไปอยู่บ้านของหญิง
ให้ผู้ใหญ่ของหญิงใช้สรวอยอยู่ถึง ๓ ปี ๔ ปี ๕ ปี ๖ ปี ๗ ปี แล้วจึงจะพากันไป
ทำมาหากินพ้นจากบ้านผู้ใหญ่ของหญิงไต่ แลเมื่อคลอดบุตรนั้นก็อยู่

ไฟเช่นกัน แต่พวกชาวผอน มีความนับถือหญิงอยู่อย่างหนึ่งว่า ถ้าหญิง
ไต่เกิดผเทาหนักแล้วนับถือว่าผู้นั้นเป็นผู้มีวาศนามาก พวกชาวผอนถ้า
บุตรสาวมีผเทาหนัก ก็นับว่าเป็นอย่างดี

๑

๘ การพยายามใช้ช่วย ก็ใช้ชนชั้นแลकिनยารากไม้ในป่าเท่านั้น
เมื่อตายก็ใช้ธรรมนิยมฝัง

๘ ธรรมนิยมทนต์บถศาสนา ซึ่งเป็นทศยทุกซ์แห่งตนนั้น ถือ
ผีเรือนแลเส้นไหวเป็นฤคเหมือนกัพวกข้างกต่างมาแล้ว แลถือห้าม
คนต่างบ้านไม่ให้เข้ามาในบ้าน เมื่อเวลาถอนันสองคราวในขหนึ่ง
เหมือนกัน การเล่นสนุกนนักคตเพยแลย่องหนองเหมือนกัพวกข้าง
มีเทศกาลเล่นเมอน่าแลงแลวการไร่นาเป็นอย่างเกี่ยวกัน

๑๔ ว่าด้วยคนชาติข้าแจะ

๑ คนชาติข้าแจะนี้ ย่อมอาไศรยอยู่เขตแดนเมืองหลวงพระบาง
ชอบปลูกเรือนอาไศรยอยู่ยันทเขาสูง เรือนนั้นทำด้วยไม้ไผ่เป็นกะท่อม
น้อย ๆ สองห้อง ไม่เห็นทำโตใหญ่ไปกว่านเลย

๒ ลักษณะรูปร่างกริยา มีผิวตัวดำไม่โตใหญ่ พอสันทักคน
แลเป็นคนคอพอก โดยมากทั้งหญิงชายเป็นคนแข็งแรง เมื่ออกซทัพยก
ไปก็ได้อาไศรยเกณฑพวกข้าแจะนเผาสังของแลขนเสียบยงสังกองทัพโต
จนสำเร็จราชการ มีภาษาพูดเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก ฟังสำเนียงพูด
คล้ายกับสำเนียงแขกมลายู เหมือนกันเข้าว่า (เยอะมะ) เดินไปว่า
(เยอะตะเมอะ) ไม่มีหนังสือใช้ เมื่อมีธุระจะแจ้งความร้อนเร็วกันด้วย
เหตุประการใด ก็ใช้ไม้ไผ่ทำเป็นกลักแล้วเอาถ่านไฟแลฟริกใส่เครื่อง
หมายนเพื่อเป็นการร้อนเร็ว ถ้าเอาชนไก่ใส่เข้าด้วย เป็นเข้าใจกันว่า
มีพวกพ้องอยู่เท่าใดก็ให้มาทงสน

๓ เครื่องนุ่งห่มแลอาหารนั้น รัชประทานเขาเห็นยวแลพริกเกลือ
เป็นธรรมดา สักอัน ๆ นั้นตามแต่จะหาได้ เครื่องนุ่งห่มก็ใช้ของ
ดาวทองสน

แะผู้ชายไว้ผมมวยเกล้าไว้ข้างหลัง เจาะหูเอาผ้าแลลานม้วน
ใส่ไว้ นุ่งกางเกงขาสั้นเพียงปกเข่า ถ้าทำการงานก็เอาผ้าเตี่ยว
คาดเอว แลมีชายห้อยยาว แลเอาท่อพนของทลยไว้ เขาชาย
ผ้านั้นเห็นขไว้ข้างหลังเหมือนอย่างโจงกระเบน ถ้าจะศเหมือนกษัตริย์
เปลือยกายไว้ มีผ้าแค่เฉพาะพนักยืนคั่นหนึ่งเท่านั้น แลสวมปลอก
แขนทำด้วยเงิน ทองเหลือง ทองแดง

แะผู้หญิงก็ไว้ผมยาวเกล้าไว้บนศีรษะ เจาะหูเอาผ้าม้วนกลม ๆ
สอดไว้ นุ่งผ้าสน

ข้าแะนี้ มีเครื่องหมายอยู่อย่างหนึ่ง คือผู้หญิงลักหน้าหมักเป็น
ดอกจันทน์ไว้ที่หลังมือ ผู้ชายสักไว้ตามลำแข้งเป็นรวยาวแลเป็นลาย
ต่าง ๆ

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพนั้น คือจักสานเข็ญ
กะแพม สานก่องใส่ข้าว เครื่องจักสานที่ใช้ในพนเมืองหลวงพระบางทุก
วนน ก็มักเป็นฝีมือข้าแะโดยมาก ชาวสำหรับยงสัตว์สเท้าสองเท้า
ก็ใช้ขนแมวและน้ำไม้เป็นคัน แลทำไร่เขาเตาแดงชอชายแลกเปลี่ยน
เอาเครื่องนุ่งห่มแลเกลือเท่านั้น

๕ หัวหน้านายทวงศขว่ากล่าวให้เป็นหมวดหมักนั้น ก็ไ้รับยศไป
จากเจ้านายตั้งแต่งให้ เป็นแสนเป็นเพี้ยควบคุมกันตั้งทั่วมาหากินอยู่
ในถิ่นที่เป็นตำบล ๆ ไปตั้งนั้น

๖ เงินใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินรูเบย์อย่างเมืองหลวง แลตั้ง
ตักเอาตามน้ำหนักข้าง

๗ ธรรมเนียมซึ่งจะได้ภรรยาสามนั้น ผู้ชายต้องไปผูกพันเกี่ยว
พานกันไว้ กว่าหญิงนั้นจะยอมตกลง เมื่อหญิงนั้นยอมตกลงแล้ว
แต่ชายยังไม่เป็นที่หวังใจเป็นแน่แท้ ก็เอาหมากไปให้หญิงนั้นกินคำ
หนึ่ง ถ้าหญิงรับหมากกินแล้ว ก็เป็นที่มั่นใจ แล้วจึงไปสู่ขอต่อผู้ใหญ่
ของหญิง การที่จะตกแต่งงานนั้นเส้นไหว้ ผักนึ่งเล็กนอย แลวงกล้วย
เหล้าเซ้ากันเป็นธรรมดา แลชายต้องอยู่กับหญิงทำมาหากินเลี้ยงบิดา
มารดาของหญิงอยู่ ๕ ปี เมื่อครบกำหนด ๕ ปีแล้ว จะไม่อยู่ด้วยบิดา
มารดาของหญิงแล้ว จะไปเที่ยวอยู่ก็ได้ตามความปรารถนา ถ้าอยู่ที่ยาน
หญิงนั้นไม่ครบ ๕ ปีแล้ว ที่จะพาหญิงภรรยาหนีไปจากบ้านบิดามารดา
ของหญิงนั้นไม่ได้เลย การที่คลอกบุตรนั้นก็ใช้อยู่ไฟเป็นธรรมดา

๘ การพยาบาลไข้ช่วยนั้น ก็ใช้ยารากไม้ใบไม้กินแลทา ตาม
ที่ถือว่าเปนยา ถ้าตายลงก็เอาไปฝังเสียเท่านั้น

๙ การถือศาสนา ซึ่งนับว่าจะเป็นที่พึ่งแห่งตนก็ถือผีเรือน เมื่อ
ถึงเวลาเคียน ๑๐ โคนเช้าใหม่ก็ทำการเส่นผี ลมหมุ่เป็ดไก่ แลบรรดา
พี่น้องพวกพ้องก็มาประชุมช่วยพร้อมกัน เมื่อเส้นไหว้แล้วกล้วยกัน
แลเล่นร้องรำทำเพลงไปตาม เพศภาษาของเขา เครื่องติดสก็ม
ย่องหน่องเป็นต้น การเล่นเต้นรำเป็นที่สนุกสนานนั้น ต้องทำเป็น
ธรรมเนียมทุกขไป

๑๕ ว่าด้วยคนชาติผู้ไทยดำแดง ชาว ๓ จำพวก

๑ พวกผู้ไทยดำแดง ทั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในดินแดนแขวงสิบสอง
 จุไทย ทำโรงเป็นที่อาศัยก็เช่นกันกับลาวตามธรรมดา แต่แปลกกัน
 อยู่ที่เฉลียงทางบ้านสักตั้นนั้น ทำเป็นวงโค้งกลมเหมือนกระโถมโรง
 หีบ แลใหญ่ยาวถึง ๘ ห้อง ๑๑ ห้องก็มี เรือนหลังหนึ่งก็อยู่ด้วยกันได้
 หลายครัว คือ ลูกเขย ลูกสะใภ้ แลพวกญาติพี่น้องมักรวบรวมอยู่
 ในเรือนหลังเดียวกัน แลมีโต๊ะทำเป็นห้องหับให้มีคชคเลย มีแต่
 มุ้งกางเป็นหลัก ๆ ไปทั้งสองแถว ดูไม่มีความรุ่งเกียในการที่จะ
 หลับนอนเลย ทกลางเรือนนั้นก็มีเตาไฟเรียงกันไปถึง ๒-๓-๔ เตา
 ตามแต่เรือนใหญ่แลเล็ก เตาไฟนี้สำหรับใส่ไฟผิงเท่านั้น เพราะใน
 ประเทศเหล่านี้เวลาหนาว ๆ มาก เตาที่หนึ่งเขาทำกับเขารับประทานนั้น
 มีเตาหนึ่งต่างหาก พนเรือนนั้นก็ใช้ไม้ไผ่ไม่เขี่ยเป็นไม้อย่างข้างसान
 เป็นลาย ๒-๓ มีโตมไม้จริงใช้เลย

๒ ลักษณะรูปร่าง แลกิริยาภาษา รูปร่างสันตักคน ผิวเนื้อขาว
 กิริยาอาการก็เป็นอย่างลาว ภาษาแลสำเนียงก็แปลกไปจากลาว แต่
 ลาวพอฟังเข้าใจได้ มีหนังสือใช้เป็นอย่างหนึ่งต่างหาก

๓ การตกแต่งร่างกาย แลเครื่องบริโภคมีผ้านุ่งห่มแลอาหารนั้น
 พวกผู้ไทยดำแดงรับประทานเขาเห็นขวเป็นอาหาร เครื่องกับเขาของกินก็มี
 แต่พริกกับเกลือเป็นต้น เครื่องนุ่งห่มผู้ชายนุ่งกางเกงขาคั้น ห่ม

เสื่อยาวอย่างฉนวน เกลาผมมวย ผู้หญิงนั่งผาสน ห่มเสื่อยาวอย่าง
 ฉนวนไว้ผมมวยเหมือนกัน แต่มักหมายอยู่อย่างหนึ่ง ถ้าหญิงยัง
 ไม่ได้มีสามีจึงเกลาผมมวย เมื่อมีสามีแล้วก็เกลาผมสูงเป็นเครื่อง
 หมายสำคัญ แลผ้าเครื่องนั่งห่มนั้นใช้ สาคาทงสน กยผ่านวมห่ม
 นวมนอนนั้น ขนเป็ดใส่ใช้แทนสำลี สำนันก็มีแต่ไม่ชอบใช้ ว่า
 ใช้ขนเป็ดชอบน้อยกว่าสำลี

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเล่นชิงชัพนั้น ทำไว้ในาเลียงวิ
 ควาย เลียงหมู ไก่ เป็ด แพะ เลียงไหม ทำไหม ทำไร่ผ้าย
 ทอผ้า เกียลูกเร็วในย่า เป็นสินค้าขายส่งไปเมืองฉนวน แลมีพวก
 พ่อค้าฉนวนแลช้อมาช้อบ้างเป็นครั้งคราว ชาวอทใช้สำหรับมือ คอ
 ขนเป็นต้น ก็ไ้ช้อมาแต่ฉนวน

๕ ภาชนะเครื่องใช้มีเสื่อทอด้วยฟางบ้าง สานด้วยหวายบ้าง
 แลถ้วยชามเครื่องใช้ต่าง ๆ มีบ้างเล็กน้อย ก็ช้อมาจากเมืองฉนวน
 แต่หม้อดินหงเขานนทำใช้ ไ้เอง หวาน้ำที่ไ้กว่ากล้านั้น เป็นเพีย
 แลนเจ้าเมืองกรมการตั้งให้

๖ เงินใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้ชงคตเอาตามน้ำหนัก ไม่เลือกกว่า
 รูปอย่างใด ใช้ไ้ทั้งสน

๗ ธรรมเนียมที่จะไ้ภรรยาสามีนั้น เมื่อชายไ้สุขอตกกลงกัน
 แลแล้ว ถึงกำหนดที่จะไ้ไ้กันด้วยกัน ชายก็ตองจัดหมูเป็ดไก่เป็น
 ของให้ไว้ ก็ยก่าไ้เงินคู่หนึ่งหนักประมาณ ๒๕ บาท ให้กยยิกา

มารดาของหญิงเป็นสินสอด จึงทำการเส่นไหว้ตามอย่างธรรมเนียม
แล้ว ก็ยกกันถวายกันที่บ้านของหญิง ทำมาหากินเลี้ยงบิดามารดาของ
หญิงอยู่ถึง ๖ ปี ถ้าพ้นกำหนด ๖ ปีไปแล้ว จึงจะไปอยู่ที่อื่นได้ต่อไป
เมื่อยังไม่ถึงกำหนดแล้วจะไปอยู่ให้พ้นจากบิดามารดาฝ่ายหญิงนั้นไม่ได้
เป็นอันขาด เมื่อคลอดบุตรก็อยู่ไฟเป็นธรรมดา

๘ การรักษาพยาบาลไข้ช่วยนั้น ก็ใช้เส้นผ วิธเมือจะเส่นนั้น
ต้องหาหมอมคมมาอ่านมนต์คนหนึ่ง แลมีคนเข้าขคน ๓ ในคำที่อ่านมนต์
นั้นเป็นใจความเชิญผีเรือนให้ช่วยรักษาแลให้ขยับเข้าไป การที่เส่นไหว้
นั้นถ้าทำครั้งหนึ่งไม่หาย ก็ทำไป ๒-๓ ครั้งกว่าจะหายแลตาย ถ้าหา
หมอมมาทำครั้งหนึ่ง ต้องมีค่าเบี่ยงเลี้ยงให้แก่หมอ เงินสองหนึ่ง เข้าสาร ๓
ถ้วยไข่เบ็ด ๒ ฟอง ให้แก่หมอในเวลาสิ้นคราวหนึ่ง

ถ้าใช้นั้นหนักลงจนจะสิ้นใจ ญาติพี่น้องที่สนิทญาติเพื่อนที่รัก
ก็มาร้องให้เคว้าโคกฉุดมือฉุดเท้าคนไข้ ทำอาการเหมือนจะช่วยกัน
ฉุดคร่าไว้ไม่ให้ไปถึงความตาย จนเห็นว่าคนไข้นั้นจะไม่รอดได้แล้ว
ก็ช่วยกันปลุกปล้ำให้ลุกขึ้นขึ้น นุ่งกางเกง ห่มเสื้อใหม่ทาสีสด ตก
แต่ง โดยเรียบร้อยคั่งประหนึ่งว่าคนจะมีที่ไป การที่ตอกตกแต่งนั้นเฉพาะ
จะตอกแต่งให้ ในเมื่อจนจะสิ้นใจ แลจะให้รู้ได้ว่าเป็นของ ๆ ตัว ถ้าทำ
ให้เมื่อสิ้นใจแล้ว ผู้ที่ตายไปจะหา รู้ตัวได้ว่าตนได้นุ่งห่มเครื่องใหม่
จึงต้องทำให้เห็นแต่ขงเป็น

ครั้นตายลงแล้ว ก็ลมววลมควายเส่นไหว้ตามผู้ใหญ่เด็ก โดย
สมควรกับความนบถแล้ว ก็เอาศพนั้นไปฝังไว้ในป่าทำเป็นหลังกา

คลุมไว้ การทลมวอลมควายเส้นไหมเมือตายนี้ เพราะมีความประสงค์ว่า
 ให้ผู้ที่ตายนั้น เขาดีโคผกระบือทลมให้เป็นกำลังแลพาหนะต่อไป แล
 เมือเขาศพไปฝังนั้น ถ้าเป็นชายก็ต้องเอาไก่ตัวผู้ ไปปล้อยไว้ที่ฝังศพ
 นั้นไก่หนึ่ง ถ้าศพนั้นเป็นหญิงก็เอาไก่ตัวเมียไปปล้อยไว้ไก่หนึ่งเหมือน
 กัน เขาถือว่าผู้นั้นจะ ไคเลียงไค่นั้นต่อไป ครั้นฝังศพเสร็จแล้วกลับ
 มายาน ก็ต้องหาหมอมคมมาอ่านมนต์ขับไล่ผีร้าย ด้วยเหตุทลมโค
 ลมกระบือเส้นศพนั้น เกรงผีบาไคกลืนซาก ไคซากกระบือ ก็จะมา
 รบกวนให้มีความเจ็บไข้ อีกต่อไป

๘ การนบถศาสนาที่จะเป็นทพงแห่งตนนั้น ก็ถือนวเรือน ธรรม
 เนยมบหนงตองเส้นสองหน คช เส้นเมือเคอน ๕ จะลงมือทำนาหนหนง
 เมือเคอน ๓๓ ไคเขาใหม่หนหนง วรเมือจะเส้นไหวนน ก็ลมกระบือ
 แลเป็คไค ถ้าเป็นคนยากจนแล้วเอาแต่โลหิตเป็คไคมาทากระตูก ไค
 กระตูกกระบือไซแทนถไค แลวกเลียงเหลาเขากันเป็นทริณเว็ง แล
 ในเวลานั้นแต่งตัวเป็นอย่างงามทั้งชายทั้งหญิง ไซ้เครื่องนุ่งห่มแต่
 ล้วนใหม่ทงสิ้น

เครื่องตกแต่งของชายมีกำไลมือแลแหวน ผู้หญิงสวมปลอก
 คช ต่างหู กำไลมือ แต่เป็นเงินโดยมาก การเล่นนั้น เขาเม็คผ้าย
 ห่อผ้าเป็นลูกกลม ๆ แล้วยุชายอยู่พวกหนึ่ง ผู้หญิงอยู่พวกหนึ่ง
 แลวกโยนใส่กัน ถ้าพวกใดรบผลิตผ้าห่อเม็คฝายนั้นตกกัน พวกนั้น
 ก็เป็นแพ้ พวกที่ชนะก็เอาเหลาให้พวกที่แพ้กัน อีกอย่างหนึ่งเล่น

ตามพวกหนุ่มสาวนั่งล้อมเป็นวง ขบร้าแกกกันตามเพศภาษามีเครื่องดนตรี
คอยทากวดยไม่เซอะเข้าเป็นจังหวะตามเพลงขับไป

๑๖ ว่าด้วยผู้ไทยขาว

ผู้ไทยขาวนั้น ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ นั้นก็ใช้ได้อย่างธรรมเนียมจีน
ทั้งสิ้น แปลกอยู่แต่ผู้หญิงนั่งสน ไร่ผสมมวยทั้งชายทั้งหญิง ที่ม่นาม
เรียกว่าผู้ไทยขาวนั้น ก็เพราะเหตุว่าเมื่อเวลาทำการทำศพ ก็นั่งห่ม
แต่สวนเครื่องขาวอยู่จนครบกำหนด ๓ ปี จึงได้เรียกว่าผู้ไทยขาว
ภาษาพูดก็เช่นเดียวกับผู้ไทยดำ

๑๗ ว่าด้วยคนชาติข้าขาวเรียกตามภาษาผู้ไทย

๑ ข้าขาวนี้ ถ้าใครอยู่ในถิ่นเมืองแดงแขวงสิบสองจุไทย ปลูก
เรือนอยู่บนเขาสูง ทำควยไม้ไผ่ ใช้หญ้าคาแลใบไม้แห้งหลังคา
๒ มีลักษณะร่างกายลำสันแข็งแรง มีภาษาพูดเป็นอย่างหนึ่ง
๓ เครื่องบริโภคนั่งห่มแลอาหาร รับประทานอาหารเข้าเหนียว ผู้ชาย
นั่งกางเกง ห่มเสื่อ โปกคี่คะทวยผ้าดำ ผู้หญิงนั่งผ้าสน ห่มเสื่อ
ขาว โปกคี่คะทวยผ้าดำ ไร่ผสมขาวเกล้ามวยทั้งหญิงชาย หญิงถ้ามี
ผิวแล้วกลเกล้าผสมสูงอย่างเช่นพวกผู้ไทย แลการตกแต่งร่างกายก็
เหมือนอย่างพวกผู้ไทย

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเล่นงิ้วพนัน ทำไร่เข้า ไร่ฝ้าย
ปลูกผักแพงแลผักต่าง ๆ เลี้ยงสุกร ไก่ ขายเป็นสินค้า

ผู้หญิงทอผ้าเครื่องนุ่งห่มใช้ไ้ตัวเอง ผู้ชายตัดผ้าว่าอาวูใช้

เองบ้าง

๕ หวังว่าพาหนะเครื่องใช้สรวอย มีหม้อทองแดง แลเครื่องใช้
จักสานด้วยหวายแลไม้เป็นต้น การควบคุมว่ากล่าวนั้น ก็รับยกเป็น
เพี้ยแสน จากเจ้าเมืองกรมการ

๖ เงินใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้ซึ่งตักตวงเช่นกล่าวมาแล้ว

๗ ธรรมเนียมไทภรรยาสามี เมื่อพดขาล่า ไตมกันตกกลางแล้ว
ข้างชายก็แต่งของไปสู้ มีเหล้าเข้าเครื่องเคียงแลเงินสองเขย คิดเป็น
เงิน ๕ บาท ให้แก่ผู้ใหญ่ของหญิง แลวกเส้นไหว้ผเรือนอภัยกันด้วยกัน
ที่บ้านผู้หญิง ทำมาหากินเลี้ยงบิดามารดาของหญิงไปถึง ๖ ปี แลวจึง
จะพาหญิงภรรยาไปจากสำนักนั้นได้

ถ้าเป็นชายจนไม่มีเจ้าของเงินทองจะเสีย บิดามารดาแห่งหญิง
ยกให้ ต้องอยู่ทำเลี้ยงบิดามารดาหญิงภรยานนถถึง ๑๒ ปีแล้ว จึงจะ
พาไปจากสำนักแห่งบิดามารดาหญิงนั้นได้ แลถาวรทศลอบบุตรนั้นก็
อยู่ไฟเหมือนกัน

๘ การรักษาพยาบาลเมื่อป่วยไข้ ก็ใช้คนททรงผแลเจ้ามาทรง
เมื่อเจ้าผเข้าทรงแล้ว บอกให้เส้นไหว้วงบนผบ้านเป็นประการใด
ก็ทำไปตามลทธิที่ผบอกว่าจะกินไถ่กินหมูตามแต่จะชอขใจ ไม่ใช่ยา
อันใดเลย

เมื่อตายลงกล่มสกรกระขอบท่าเครื่องเส้นศพ แลวกเขาไปฝัง

๙ การนับถือศาสนาซึ่งจะเป็นที่พึ่งแห่งตน ก็นับถือผเรือน เมื่อ
ฤดูแลวการไธ่หนักเส้นไหว้ มีเหล้า สกร ไถ่ กระขอบ ท่าเครื่องเส้น แล
ประชุมเล่นการสนกกขบรื่องโตตอขกันตามหนุ่มสาว แลมีชมองค์เป็น
จึงหว่าไป

๑๘ ว่าด้วยคนชาติมอญ ซึ่งเรียกตามภาษาผู้ไทย

๑ พวกมอญนี้ อาศัยอยู่^๑ในดินเมือง^๒บเขตรแคว้น^๓ญวน ซึ่งตั้งอยู่^๔เมือง^๕ซางที่เป็นพระราชอาณาเขต^๖กรุงเทพฯ ๗ ชอบปลูก^๘เรือ^๙อาโศร^{๑๐}อยู่^{๑๑}ตามชาย^{๑๒}ทุ่ง^{๑๓} เรือน^{๑๔}นั้น^{๑๕}ก็^{๑๖}ทำ^{๑๗}ทว^{๑๘}ย^{๑๙}ไม้^{๒๐}ไม้^{๒๑}ไผ่^{๒๒} แล^{๒๓}ใช้^{๒๔}หญา^{๒๕}คา^{๒๖}แล^{๒๗}ใบ^{๒๘}ไม้^{๒๙}มุง^{๓๐}หลัง^{๓๑}คา^{๓๒}

๒ ลักษณะ^๑รูปร่าง^๒กิริยา^๓สัน^๔ทัก^๕คน^๖ พก^๗ภาษา^๘อย่าง^๙หนึ่ง^{๑๐}ต่าง^{๑๑}หาก^{๑๒}แต่^{๑๓}รู้จัก^{๑๔}ภาษา^{๑๕}ญวน^{๑๖}โดย^{๑๗}มาก^{๑๘} เหมือน^{๑๙}เรียก^{๒๐}กิน^{๒๑}เข้า^{๒๒}ว่า^{๒๓} (เกิม)^{๒๔} เป็นต้น^{๒๕}

๓ เครื่อง^๑นุ่ง^๒ห่ม^๓ แล^๔อาหาร^๕รับประทาน^๖เข้า^๗เข้า^๘เห็น^๙ยว^{๑๐}บ้าง^{๑๑} ไว้^{๑๒}ผม^{๑๓}ขาว^{๑๔}เกล้า^{๑๕}มว^{๑๖}ย^{๑๗}ทั้ง^{๑๘}ชาย^{๑๙}หญิง^{๒๐} ผู้^{๒๑}ชาย^{๒๒}นุ่ง^{๒๓}กาง^{๒๔}เกง^{๒๕} ห่ม^{๒๖}เสื้อ^{๒๗} โปก^{๒๘}คี่^{๒๙}คี่^{๓๐}แต่ง^{๓๑}ตัว^{๓๒}เช่น^{๓๓}ผู้^{๓๔}ไทย^{๓๕} แต่^{๓๖}เสื้อ^{๓๗}มอญ^{๓๘}ผู้^{๓๙}ชาย^{๔๐}นั้น^{๔๑} ต่อ^{๔๒}แขน^{๔๓}ทว^{๔๔}ย^{๔๕}ผ้า^{๔๖}สีขาว^{๔๗} ส^{๔๘}แดง^{๔๙} เป็น^{๕๐}ปล้อง^{๕๑}ขาว^{๕๒}ปล้อง^{๕๓}แดง^{๕๔}

ผู้^๑หญิง^๒นุ่ง^๓ผ้า^๔สัน^๕สี^๖ตา^๗แดง^๘บ้าง^๙ ห่ม^{๑๐}เสื้อ^{๑๑}คี่^{๑๒}คี่^{๑๓}ม^{๑๔}เฉียง^{๑๕}ไป^{๑๖}ข้าง^{๑๗}ขวา^{๑๘} เสื้อ^{๑๙}นั้น^{๒๐}ยาว^{๒๑}ปก^{๒๒}เข้า^{๒๓}ลงไป^{๒๔} โปก^{๒๕}คี่^{๒๖}คี่^{๒๗}ทว^{๒๘}ย^{๒๙}ผ้า^{๓๐}ตา^{๓๑} แล^{๓๒}เครื่อง^{๓๓}นุ่ง^{๓๔}ห่ม^{๓๕}ที่เป็น^{๓๖}แพร^{๓๗}สี^{๓๘}ต่าง^{๓๙}ๆ^{๔๐} ก็มี^{๔๑}ยว^{๔๒} เว้น^{๔๓}แต่^{๔๔}สีขาว^{๔๕}เท่านั้น^{๔๖} ไม่ใช่^{๔๗}ถือ^{๔๘}ว่า^{๔๙}เป็น^{๕๐}ของ^{๕๑}ทุก^{๕๒}ข์^{๕๓}แล^{๕๔}เคร^{๕๕}ว่า^{๕๖}ไค^{๕๗}ก

๔ วิชา^๑ชำนาญ^๒ประกอบ^๓การ^๔เลียง^๕ชีพ^๖ ทำ^๗นา^๘ ทำ^๙ไร่^{๑๐}ฝาย^{๑๑} เลียง^{๑๒}ไหม^{๑๓} ทำ^{๑๔}ผ้า^{๑๕}ฝาย^{๑๖}ผ้า^{๑๗}ไหม^{๑๘} เก็บ^{๑๙}เห็น^{๒๐}ท^{๒๑}ห^{๒๒}น^{๒๓}เร็ว^{๒๔}เป็น^{๒๕}ของ^{๒๖}เก^{๒๗}ต^{๒๘}ชน^{๒๙}ใน^{๓๐}บ^{๓๑}า^{๓๒}ช^{๓๓}อ^{๓๔}มา^{๓๕}แต่^{๓๖}ญวน^{๓๗}

๕ พา^๑ห^๒นะ^๓แล^๔ห^๕ว^๖นำ^๗ที่^๘ไค^๙ค^{๑๐}ม^{๑๑}เก^{๑๒}ร^{๑๓}ง^{๑๔}ร^{๑๕}ก^{๑๖}ษ^{๑๗}า^{๑๘}ว^{๑๙}า^{๒๐}ก^{๒๑}ล^{๒๒}่า^{๒๓}ว^{๒๔}ก^{๒๕}น^{๒๖}น^{๒๗}นี้^{๒๘} ห^{๒๙}ว^{๓๐}นำ^{๓๑}ไค^{๓๒} รัช^{๓๓}ย^{๓๔}ศ^{๓๕}แล^{๓๖}ตรา^{๓๗}ตั้ง^{๓๘}มา^{๓๙}แต่^{๔๐}เม^{๔๑}ือ^{๔๒}ง^{๔๓}ญวน^{๔๔} เรียก^{๔๕}ว่า^{๔๖} (อง^{๔๗}ค^{๔๘}) คือ^{๔๙}เจ้า^{๕๐}เม^{๕๑}ือ^{๕๒}ง^{๕๓} ใช้^{๕๔}ไค^{๕๕} กระ^{๕๖}บ^{๕๗}อ^{๕๘}แล^{๕๙}ม^{๖๐}้า^{๖๑}เป็น^{๖๒}พา^{๖๓}ห^{๖๔}นะ^{๖๕} เครื่อง^{๖๖}ใช้^{๖๗}ต่าง^{๖๘}ๆ^{๖๙} ก็^{๗๐}ใช้^{๗๑}ของ^{๗๒}ญวน^{๗๓}ทั้ง^{๗๔}สิ้น^{๗๕}

๖ เงิน^๑ที่^๒ใช้^๓แล^๔ก^๕เปล^๖ี่ยน^๗ ก็^๘ใช้^๙เงิน^{๑๐}ม^{๑๑}ุ่น^{๑๒}เงิน^{๑๓}ค^{๑๔}ค^{๑๕} ทั้ง^{๑๖}ท^{๑๗}ก^{๑๘}ล^{๑๙}่า^{๒๐}ว^{๒๑}มา^{๒๒}ช^{๒๓}้าง^{๒๔} ๒๖/๐๗/๒๓๖๔
ต้น^{๒๕}แล^{๒๖}ว^{๒๗}

๗ ธรรมเนียมซึ่งจะไต่กรรยาสามนน เมื่อข้างผู้ใหญ่ข้างชาย
 จะไปสู่ขอ ก็ต้องเอาหมากพลูไปให้ผู้ใหญ่ข้างหญิง ว่ากล่าวสู่ขอกัน
 เมื่อไต่ตกลงยกให้กันแล้ว ก็กลับมากเอาหมาก เข็ม ไม้ เหล้าเข้า
 ไปให้กับผู้ใหญ่ข้างหญิงอีก ฝ่ายข้างหญิงนั้นก็จัดแจงทำเลี้ยงเนืองษ์
 ญาติแลพวกพ้องแห่งหญิงเป็นการพร้อมมูลกัน แล้วผู้ใหญ่ของหญิง
 ก็กล่าวชนในท่ามกลางวงษ์ญาติแลพวกพ้องแห่งหญิงนั้นให้ทราบทั่วกันว่า
 หญิงผู้นั้นจะไต่อยู่กับเป็นสามีภริยากับชายนั้นในวันคินนนั้น

ครั้นลงวันฤกษ์ยกไต่กำหนดไว้แล้ว ฝ่ายชายก็จัดแจงเหล้าเข้า
 หมากเข็มไม้ไปให้แก่ฝ่ายหญิง แล้วก็ทำเส้นผเรอนแลเลี้ยงกันอีกคราว
 หนึ่ง แต่เงินทองนั้นไม่เช่นกำหนด สักแต่จะว่ากล่าวตกลงกันตามมาก
 แลน้อย ครั้นเลี้ยงกันเสร็จแล้ว พวกญาติฝ่ายหญิงก็นำหญิงนั้นมา
 สู่ขงบ้านชาย ฝ่ายชายก็ทำของเลี้ยงแลเส้นผเรอนที่บ้านชายด้วย
 เหมือนกัน แล้วกรบหญิงนั้นไว้อยู่กับตัวกับที่บ้านชาย เมื่อคลอดบุตร
 ก็อยู่ไฟเป็นธรรมดา ครั้นคลอดไต่ถึงเดือนแล้ว หมูญาติก็มาประชุม
 พร้อมกัน มีผ้าผ่อนแพรพรรณแลเข้าของต่าง ๆ ตามทมิแลเงินมาสู่ขวัญ
 ให้บุตรที่คลอดนั้น แล้วกล่มหมากเข็มไม้เลี้ยงกัน เป็นธรรมเนียมแลยนี้
 เป็นอันมาก

๘ การรักษาพยาบาลไข้ชวยนั้น เมื่อชวยไข้ก็หาหมอมาคูให้รู้ว่า
 จะถูกผยคามารตาฤาผเรอนผยผยกษ และจะมาเพื่อประสงค์จะกินโค
 กระบือเข็มไม้เป็นประการใด ฝ่ายหมอนั้นท้าวธิต่าง ๆ ก็ระพิจารณา

ให้รู้ว่าเปนภคผอ้นใด แล้วยกขอกให้ญาติแลพวกพ้องของคนใช้รู้
แลวกทำเส้นไหวให้ตามทหมอบอกนทุกประการ แลยากใช้ยารากไม้
คามทเคยไซกัน

ครนเมอตายลงกล่มโคกระยอเส้นไหว แลมีหมอไปสวดทศพ
เมอจะเอาศพไปฝังกมของกลองตนาศพนองตฝัง ครนฝังแลวกกลบ
มาทำเลียงกัน

แต่พวกญาติแลพนองนนี้ ต้องนุ่งหมขาวไว้ทุกขให้ศพตามกำหนด
น ถ้าเป็นยิกากนึ่งขาวอยู่ ๓ ปี ถ้ามารคากนึ่งขาวอยู่ ๒ ปี แต่นอกนนี้
ไม่มีกำหนด เมอเวลานึ่งขาวหมขาวอยนนี้ ถึงเวลาเข้าเย็นก็ตกแต่ง
เข้าปลาสเส้นผนนวนสองเวลาเสมอไปกว่าจะสิ้นกำหนดที่นึ่งขาว แต่ไม่
ต้องไปเส้นทศพ ทำเส้นทขานเหมือนเส้นผเรอน

๘ การนยถอสาสนาซึ่งถอว่าจะเป็นทพงแห่งตนนถอผเรอน คือ
ทำเป็นชนแลหิงไว้ทในของเรอน เวลาเข้าเย็นก็จตอไปเตยนยชาเคารพ
นยไหวเสมอเหมือนเช่นจนแลญวน แลการเส้นไหวททำเป็นถารยน
คือ ขนบใหม่หนหนึ่งเรียกว่า (อินเตก) เป็นการใหญ่เหมือนเช่นครษจ
ลมหมเบตโกเส้นไหวเลียงกันเป็นการเอิกเกริกนเว็งมาก เล่นการสนก
ขยร้องไปตามเพศภาษาของเขา แลตมของกลองฉาบเสียงครกครนทว
ไป แลเล่นอีกอย่างหนึ่งเอาชนไก่แลหนึ่งมาทำเป็นตะกร้อแลวกโยน
รยกัน ผู้หญิงพวกหนึ่ง ผู้ชายพวกหนึ่ง ถ้าพวกใครยไม่ได้ก็เปนแพ

แล้วก็ปรบเอาเงินกันเพื่องหนึ่งข้างสองหนึ่งข้าง ถ้าไม่ไหเงินได้ตัวแล้ว
ก็แย่งเอาผ้าที่โพกคัสะไปแล้วจึงให้ ใ้เอา
การเล่นในเทศกาลน

กำหนด ๑๕ วัน

แลการที่เส้นเล็กนอยนน มีอก ๔ ฤดู คือเดือน ๓ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒

๑๕ ว่าด้วยคนชาติข้าหิน เรียกตามภาษาผู้ไทย

๑ คนชาติข้าหิน อาศัยอยู่ในถิ่นเมืองแดงแลเมืองมน ชอบ
ทำเย่าเรือนอยู่บนเขาสูง โรงเรือนทอผ้าไครยหนักเช่นเคียวกยข้าแระ

๒ ลักษณะร่างกายเป็นคนแข็งแรงว่องไวในทางข่าแลเขา มีภาษา
พูดเป็นอย่างหนึ่ง ไม่มีหนังสือใช้

๓ เครื่องนุ่งห่มตกแต่งร่างกายแลอาหาร ผู้ชายไว้ผมยาวเกล้า
มวยไว้ข้างหลัง นุ่งกางเกงดำขาแคบ ห่มเสื้อยาวอย่างเช่นเสื้อผู้ไทย
ดำ ข้างคนก็ห่มเสื้อสั้นเหมือนเสื้อกระบอก

ผู้หญิงสาวก็เกล้าผมมวยไว้ข้างหลังเช่นกัน ตามผมแล้วก็เกล้า
ผมสูงเป็นเครื่องหมายทั้งเช่นพวกผู้ไทย นุ่งสั้น ห่มเสื้อสั้นเหมือนเสื้อ
กระบอก มีผ้าดำโพกคัสะทั้งชายทั้งหญิง เครื่องนุ่งห่มก็ชอบใช้สีดำ
แต่หญิงนั้นสวมกำไลมือทำด้วยทองเหลืองทองแดงแลเงิน เจาะหุสอก
ลานเงินโตประมาณนิ้วหนึ่ง แล้วยัประทานเข้าเห็นยวเป็นอาหาร แลมัก
ชอบ รัยประทานเนอสนกชทวย

วิชาชำนาญที่ประกอบารเลี้ยงชีพ จักสานเยื่อกระดาษสานถ้วย
หวาย สำหรับใช้ใส่ผ้าผอนเครื่องนุ่งห่ม ที่เหล็กทำมีคพราแลทอผ้า

เครื่องนุ่งห่มใช้เอง ทำไร่เข้า ไร่ฝ้าย ไร่แตง ทำยาผง เกษเร็วเห็น
หहन ของในป่าขายเป็นสินค้า ใช้น้ำมันแลขี้เป็นอาวธสำหรับมือ แต่
บนหนักชอจากแม่ แลเลี้ยงแพะสุกรไก่ไว้กินแลขายบ้าง

๕ พาหนะแลหัวน้ำที่ไ้คุ้มครองรักษากว่ากัน ก็ยกย่องชน
ให้ว่ากล่าวควบคุมกันเองดังเช่นกล่าวมาแล้วแต่หลัง เครื่องใช้มีหม้อ
แลถ้วยชามเป็นต้น ก็ชอจากพ่อค้าญวนแลพ่อค้าผู้ไทย

๖ เงินใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินมันย้อยซึ่งตคเอาตามน้ำหนัก

๗ ธรรมเนียมไ้สามภรรยาคนนั้น ข้างชายก็ไปชอต่อบิตามารดา
ของหญิง ๆ บอมยกให้แล้ว ตอจะมีเงินหนักสามบาทสามสลึงคเป็นกำไล
มือชอนหนึ่ง แลเหล้าเข้า ไปให้แก่บิตามารดาของหญิง (เรียกว่าเงิน
ค่าแขน) แลวกตกแต่งเลี้ยงเหล้าเข้ากันเสร็จแล้ว ก็ไ้ชอขยกินควยกนที่
บ้านหญิงทำมาหากินเลี้ยงบิตามารดาของหญิงมีกำหนดไ้ ๘ ปี เมื่อ
พ้นกำหนดนั้นแล้ว จึงจะออกไปหาที่อยู่ตามลำพังคนไ้

๘ การบวชไ้แลรักษาพยาบาลนั้น เมื่อบวชไ้ตงก็หาหมอมค
มาไ้ไ้ถามทำตามอย่างพวกผู้ไทย เมื่อตายตงก็ไ้ฝังแลเผาเหมือนกัน
แต่ตอถ่มกระบือสุกรทำเครื่องเส้นคพทวหนึ่ง เมื่อฝังแลเผาคพ
กลบมาแล้ว ก็อาบน้ำชำระกาย เพชประสงค์ให้หมคมลทินในการ
คพนัน

๙ ธรรมเนียมมถอสำสนา ซึ่งจะเป็นทพงแห่งคนนั้น ถอมพา
(คือเทพารักษ์) แลผบยบายคามารดา มีการเส้นไหวเมอดคแล้วการ
ไ้รนาบ้ละครัง (คือเคอนลย) ไ้ประชุมเลี้ยงเหล้าเข้าแลชบร่อไป

ต่าง ๆ ตามเพศภาษา คือหญิงพวกหนึ่ง ชายพวกหนึ่ง ขี้ร้องโต้
ตอบกันด้วยถ้อยคำอันเป็นทรก คมของแลฉายกรรกรนไปทั้งขาเขาใน
คำปลนน ๆ

๒๐ ว่าด้วยคนชาติข้าฮวด เรียกตามภาษาลาว

๑ คนชาติข้าฮวดนี้ อาศัยอยู่ในเมืองฮุน แลอยู่ตามริมฝั่ง
น้ำของเขตรเมืองหลวงพระบาง ชอบปลูกโรงเรือนอาศัยตามเขา ดัง
เช่นข้าแจะ แต่อยู่ริมลำน้ำ

๒ ลักษณะกริยาแลเพศภาษานี้ ผิดจาก มีภาษาพูดอย่างหนึ่ง
ต่างหาก ไม่มีหนังสือใช้

๓ การตกแต่งร่างกายแลเครื่องนุ่งห่มนั้น ผู้ชายไว้ผมยาวเกล้า
มวย แต่ไรผมทหน้าผากตัดแลกริบสั้นประมาณของคตหนึ่ง หวีให้ลง
มาปรกทหน้าผากไว้ แลขนคิ้ว ขนตา ขนหนวด ถอนเสยสั้น แล
สักหน้าหมกเช่นรวรอยยาว ๆ แต่ขอเทาดังคนชา นุ่งผ้าเคียวคากเอวม
ชายโจงกระเบนไว้ ส่วนนุ่งกว้างประมาณ ๓ คืบพอหุ้มท้อของทลขไว้นค
หนึ่ง เมอลงฤดูหนาวก็ตองนุ่งนอนอยู่กัยเตาไฟ ผู้หญิงนุ่งสั้นเกล้า
ผมสูงมีผ้าทำโพกศีรษะไว้ เครื่องแต่งตัวแลเสื้อผ้าต่าง ๆ ที่จะมีใช้สอย
บ้าง ก็เมอหาของขามาซื้อขายแลแลกเปลี่ยนกันที่เมืองหลวงพระบางได้
บ้างเท่านั้น แลรับประทานเขาเหนียวเป็นอาหาร

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเล่นชิงชีพ ใช้ไม่เป็นอาวุธยิงนก
แลกระรอกรับประทานเป็นอาหาร จึงได้ความตามทลาวเรียกว่าข้าฮวดนั้น

เพราะชานชอบรับประทานกระรอกมาก แต่สำเนียงลาวนั้นอักษรโรมันไม่มี
ใช้ ๆ อักษรขอแทนจริงเรียกเป็นช่าออกไป แลช่าพวกนี้มหาวิทยาลัย
ไทยบ้าง คือ กระบุงกระแพมเป็นต้น ผู้หญิงก็ถักสิ่งเล็ก ๆ สำหรับเที่ยว
ช้อนปลาตามลำห้วย แลใช้เป็นถุงสำหรับใส่หมากพลูบ้าง

๕ หวานาทไทยคงคิดว่ากล่าวควบคุม แลพาหนะนั้น ตัวนายก็
ไต่รอยศจากท้าวพระยาในเมืองหลวงพระบางยกย่องชนใหญ่แลในพวกกัน
พาหนะก็เลี้ยงโคกระบือแพะหม แต่หาได้ใช้เช่นพาหนะไม้ เลี้ยงไว้
สำหรับเมือขวยไซ ก็โคลมลงเส้นผเรือนแลชายพอไต่ช่อเครื่องนั่งหม
สำหรับควเท้าน

๖ เงินที่ใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้อย่างเมืองหลวงพระบาง

๗ ธรรมเนียมซึ่งจะไต่สามภริยานน เมือชายหญิงรักพุดจากัน
ตกลงแล้ว ก็ให้ผู้ใหญ่ไปล่ชอว่ากล่าวกันตามธรรมเนียม กำหนด
ของชายที่จะต้องให้เป็นค่าหัวหญิงนั้น เงินลมหนึ่งมณฑก ๔ บาท
๒ สลึง กระบือคหนึ่ง กบของที่จะเส้นไหวผเรือนนั้น ก็เอาสกรตัวหนึ่ง
ลมลงทำเส้นไหวเดียวกัน แล้วยกรบเอาหญิงนั้นมาอยู่บ้านชาย

เมือคลอดบุตรออกมาแล้วก็อยู่ไฟกันสามวันเท่านั้น เมือจะมธุระ
ไปในที่ใดก็เอาบุตรใส่ผจสพายไปควย แต่มียากินอย่างหนึ่ง ใช้ได้
กระบอกหลามกินเป็นน้ำไปประมาณเคอนหนึ่ง ยานันเป็นต้นไม่เรียกว่า
(ต้นเตะ) ต้นทออย่างขนาดใหญ่โตโตได้สามกำกม เมือจะหลามก็
ตัดเอาแต่กิ่งกานมาหลามอย่างเคียวเท่านั้น ไม่นมกชนในลำห้วยแลที่

ชุ่มเย็น ใบโคประมาณสองนิ้ว ยาวประมาณ ๑๐ นิ้ว มีรสหอมหวาน
แลรย์ประทานแก่เส้นสายก็ได้ มีคุณเป็นหลายประการ

๘ การใช้ช่วยแลรย์รักษาพยาบาลนั้น เมื่อช่วยใช้ลงก็ลมกระษัยแล
สุกรเส้นไหว ฝไปกว่าจะหาย

ถ้าถึงตายลงก็ลมโคกระษัยสุกร เลียงพรรคพวกที่มาช่วยกันเอา
ศพไปฝัง กาลเมื่อจะฝังศพนั้น ก็เอาไม่จริงมาขกเอาเป็นเช่นรางใส่เข้า
สุกร แต่มีฝ้ายก็ แลวกก็เอาใส่ศพไปฝังเท่านั้น

๙ ธรรมเนียมถือศาสนาที่จะเป็นศพแห่งตนนั้น ก็ถือผีเรือน เมื่อ
ถึงเวลาที่ตนรย์ประทานอาหารแล้ว ก็เอาเขายืนหนึ่ง กับอาหารข้าง
เล็กน้อยวางไว้ที่ปากเรือน แลวเรียกให้ผีข่าตายายแลขี้คารมารตามา
รย์ประทาน ทำดังนี้เสร็จแล้ว ทวเขาจึงรย์ประทาน เป็นอย่างนั้นเสมอ
ทุกเวลาเข้าเย็น

การที่จะเส้นไหว เป็นธรรมเนียมขกชาติอื่น ๆ ทกกล่าวมาแล้ว
แต่ต้นนั้นห้ามไม่ เป็นแต่เส้นพร้าวไปไม่เป็นเทศกาล เครื่องเล่น
นั้นขกทากวดยไม่เขียะ ๆ นั้นมลาคนบางเหมือนไม่ขาง ทคนลาใหญ่ขึ้น
แลคักเพีย เล้าโลมหญิงเป็นการสนุกไปมิได้มีเวลาเลย แลวแต่จะ
ชอขใจเล่นไม่เลือกกว่าเป็นเทศกาลแลฤคฤคใด ๆ เลย ฯ